

УДК 027.9:021.6:027.63(477)''1920/1930''

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202086](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202086)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар

Національної парламентської бібліотеки України

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ ХАТ-ЧИТАЛЕНЬ І СЕЛЬБУДІВ НАЦМЕНШИН В УКРАЇНІ У 1920–1930-Х РР.

Досліджено специфіку становлення та розвитку хат-читалень і сельбудів нацменшин в Україні у 1920–1930-х рр., основні чинники, умови й етапи їхнього розвинення. Охарактеризовано головні напрями та особливості культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності хат-читалень та сельбудів як центрів культурно-освітнього життя в сільських національних осередках на території України в перші два десятиліття радянської влади. Проаналізовано динаміку їхнього розвію та своєрідність функціонування в умовах посилення ідеологізації та централізації радянської влади. Висвітлено місце та значення культурно-просвітницької діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин у поширенні просвітництва, читання, духовної культури, а також у забезпеченні бібліотечною книгою сільського населення національних районів та етнічних осередків на території України у 1920–1930-х рр.

Ключові слова: хати-читальні, сельбуду, культура нацменшин, історія бібліотечної справи, історія клубної справи, бібліотечна діяльність, клубна діяльність, розвиток національної культури, Україна.

Питання історії культурно-національного розвитку національних меншин в поліетнічному складі населення України та об'єктивне їх висвітлення залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення та переосмислення. Історія становлення та розвитку діяльності культурно-освітніх установ нацменшин, зокрема хат-читалень та сельбудів, в Україні у період 1920-х–1930-х рр. ще не отримала ґрунтовного наукового висвітлення та комплексного аналізу, хоча було здійснено чимало досліджень, що висвітлювали окремі аспекти формування та розбудови зазначених закладів для окремих національностей. Обрана тема не була об'єктом окремого дослідження, а лише розглядалась у контексті досліджень історії клубних та бібліотечних закладів в Україні у даний період або у ракурсі вивчення особливостей розвитку культосвітніх установ нацменшин. Втім, основний масив відомостей з обраної теми було опрацьовано у роботах дослідників національно-культурного життя етнічних меншостей України (праці В. Васильчука, Ю. Грищенко, О. Ігнатуши, О. Калакури, Ф. Кокошка, О. Лойка, Я. Мандрика, І. Мартинчук,

Л. Місінкевича, В. Нестеренка, Л. Якубової та ін.). Чимало розпорошеної інформації було знайдено у фаховій періодиці 1920–1930-х рр. У 1920-ті – 1930-ті рр. висвітленням окремих аспектів запропонованої теми займалися партійні та державні діячі, публіцисти, працівники органів народної освіти, які також аналізували культурно-освітні процеси нацменшин на селі (наприклад, слід зазначити про ґрунтовну статтю-доповідь М. Скрипника, праці М. Волобуєва, А. Глинського, Д. Довженка та ін.). Звичайно, радянським авторам, які торкалися теми дослідження, була властива певна ідеологічна заангажованість, політико-публіцистичний і пропагандистський характер. Окремі питання розвитку культурно-просвітницької діяльності бібліотечних установ нацменшин були розглянуті у статті В. Маркової [35].

Метою запропонованої статті є аналіз та узагальнення відомостей про особливості створення, становлення і функціонування хат-читальень та сельбудів національних меншин в Україні у період 1920-х–1930-х рр., висвітлення основних етапів, динаміки та специфіки їх розвитку, а також головних напрямів культурно-просвітницької діяльності в умовах посилення ідеологізації та централізації радянської влади.

Перші хати-читальні з'явилися у Російській імперії в останній третині XIX ст. як центри просвітництва й освіти на селі. На рубежі XIX–XX ст. хати-читальні намагалися об'єднати певні форми освітньої та дозвільної діяльності, проте, внаслідок обмеження фінансових та матеріально-технічних можливостей, їм було це важче зробити, ніж, наприклад, народним домам, де розміщувалися бібліотека з читальною, театральсько-лекційний зал зі сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для дорослих, хор, чайна, книго-торговельна лавка тощо. Втім, на початку XX ст. хата-читальня становила один з видів сільських і приміських культурно-просвітницьких установ, які певним чином поєднували функції клубу і бібліотеки, де видача книг могла відбуватися як в читальній залі, так і на абонементі. Завідувача хати-читальні називали «хатником» (рос. – «избачом»), який часто вголос читав неписьменним селянам художні та науково-популярні книги, журнали і газети. У цій справі йому часто допомагали представники сільської інтелігенції (вчителі, агрономи, лікарі й ін.) та грамотні селяни.

В енциклопедичних виданнях, як в радянські часи, так і нині, поняття «хата-читальня» трактується як один з видів сільських клубних закладів у СРСР, які виникли у перші роки радянської влади. Наприклад, в енциклопедичному довіднику «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (Київ, 1987) зазначається, що «хати-читальні – це сільські клубні установи, що виникли в перші роки радянської влади, були центрами політичної пропаганди і культурно-освітньої роботи на селі і відігравали значну роль у ліквідації неписьменності, набутті сільськогосподарських знань і залученні селян до культури... і утримувалися на кошти від членських внесків, на прибутки від вистав, концертів тощо» [63, с. 580]. Однак розуміння і тлумачення терміну «хата-читальня»

як різновиду народної бібліотеки було поширене ще на поч. ХХ ст. Дослідження сучасних вітчизняних бібліотекознавців підтверджують думку про те, що формування хати-читальні як окремого виду публічної бібліотеки почалося на рубежі ХІХ–ХХ ст. (праці О. Айвазян, Л. Баженова, Ю. Блажевича, С. Гальчака, Л. Дубровіної, В. Лозового, О. Онищенко, Д. Розовика та ін.). У 1920-х рр. хати-читальні називали іноді «приклубними бібліотеками», до того ж, вони були бібліотечними опорними пунктами з формування пересувок. Також майже при кожному сільбуді, які виконували ті ж самі функції, що і хати-читальні, була своя опорна бібліотека, де зберігалися книги з художньої літератури, політграмоти, історії, географії, сільського господарства, кооперації, земельного права тощо.

У Вікіпедії хата-читальня тлумачиться як перша форма сільбуду («селянського будинку») після ліквідації «Просвіти»: «Хата-читальня – сільська культурно-освітня установа, заснована за перших років радянської влади в Україні як перша форма сільбуду, після ліквідації “Просвіти”» [62]. У Вікіпедії також зазначається, що «сільбуд або “сільський будинок” – сільська культурно-освітня установа в УСРР, один з видів політосвіти і почасти позашкільної освіти серед широких мас, створений на початку 1920-х років на противагу “Просвітам”, ліквідованим у 1922 р.» [55]. Тут таки зазначається, що у 1921 р. в УСРР було 4007 «Просвіт» і 111 сільбудів. Проте, по-перше, правильніше було б казати «селянський будинок» (у 1920-х рр. існував навіть журнал, що називався «Селянський будинок», звідси, скорочено – «сільбуд», а не сільбуд, як зустрічається у багатьох працях). По-друге, установи «Просвіти» в радянській Україні існували і в 1923–1924 рр. По-третє, у визначенні хати-читальні вказано, що дана установа створювалася у перші роки радянської влади, тобто ще до 1920-х рр. Також зазначається, що на території радянської України кількість сільбудів швидко зростала: у 1925 р. було 3161 сільбудів і 6939 хат-читалень, у 1928–1929 рр. – 4550 і 5707, у 1932–1933 рр. – 7400 і 4000 відповідно [55]. Однією з причин зменшення кількості хат-читалень (одночасно – різке збільшення сільбудів) було те, що з метою централізації керівництва культурно-освітніми установами 7 грудня 1925 р. Раднаркомом УСРР була прийнята постанова про реорганізацію народних будинків, хат-читалень у селянські будинки з метою створення єдиного центру політосвітньої (культурно-освітньої) роботи в селах. Таким чином, різноманітність типів політосвітніх установ села (хати-читальні, народні будинки, лікнепи), що спостерігалася у перші роки НЕПу, у 1925–1926 рр. поступово починає зникати і політосвітні установи перейшли на однотипову мережу сільбудів. Система сільбудів в Україні починає займати провідне місце у системі культосвітніх закладів, відіграючи роль провідного культурного чинника та сприяючи комуністичному вихованню мас. Самі сільбуду, через необхідність стверджувати серед селян невідворотність ідеї колективізації сільського господарства, у лютому 1933 р. було вирішено реорганізувати (точніше – перейменувати) у «будинки колективіста» (колбуди), для того,

щоб традиційні сільські культосвітні установи мали неодмінно асоціюватися з колективною формою ведення господарства, а надалі вони трансформувалися у колгоспні клуби.

Після революційних подій 1917 р. інтерес селян та робітників до суспільно-політичного життя значно посилювався. Потяг до знань та надбань культури спонукали мало не в кожному населеному пункті створення хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, «червоних кутків» («червоні кутки» були найбільш простою формою культосвітньої роботи політосвітніх установ), різних гуртків тощо. Напрямок і зміст роботи хат-читалень визначалися рішеннями VIII з'їзду РКП(б) (1919), Першого Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (1919), «Положенням про хати-читальні», розробленим Народним комісаріатом освіти УСРР (1920). Утримувалися хати-читальні за рахунок членських внесків їх постійних найбільш активних відвідувачів, прибутків від аматорських вистав, надходжень від концертів тощо. Поступово сельбуди та хати-читальні, які на початку 1920-х рр., часто створювалися на противагу читальням «Просвіти» (читальні, як правило, організовували у кожному селі, де було понад 25 хат), ставали осередками політичної агітації та ліквідації неписьменності на селі. На думку деяких дослідників, перші радянські хати-читальні в Україні з'явилися на Київщині під час громадянської війни у 1919 р. За згодою відповідного виконкому, для їх утворення та розміщення можна було реквізувати будь-яке приватне помешкання [3, с. 21]. У 1920 р. в Україні діяло майже 15 тис. культосвітніх закладів різного типу, серед яких було приблизно 1300 клубів, 5000 хат-читалень, не менше 4000 культурно-освітніх закладів «Просвіти» [13, с. 43]. На Київщині вже на початку 1920-х рр. діяло приблизно 400 політосвітніх (культурно-освітніх) установ. У 1926–1927 рр. їх було 480, а хати-читальні та сельбуди регулярно забезпечувалися книгами та періодикою. Відомо, що міська влада Києва регулярно допомагала культосвітнім закладам прилеглих сільських районів, куди у середині 1920-х рр. було відправлено 32246 видань, з них 25961 – для поповнення стаціонарних бібліотек та 6285 – для пересувок [65, с. 65]. Зокрема, Київський сельбуд, що був заснований у 1920 р., придбав та надіслав у сільські бібліотеки протягом 1920-х рр. приблизно 69 тис. книжок [50, с. 50]. Окрім того, Київський окружний сельбуд передплачував для всіх хат-читалень і сельбудів округи журнал «Селянський будинок» (480 примірників), а також взяв на матеріальне утримання 31 хату-читальню (з них 5 – нацменшин), а також надавав матеріальну допомогу іншим установам політосвіти.

Хати-читальні та сельбуди ставали одними з основних масових культурно-освітніх установ, що діяли у більшості поселень як головні організаційні осередки формування діяльності сільських клубів, гуртків самодіяльності, агітаційних, пропагандистських, просвітницьких та загальноосвітніх пунктів, пересувних бібліотек, місцем влаштування лекцій, доповідей, вистав, виставок, пунктів ліквідації неписьменності та усього культурного життя загалом.

Проте, хати-читальні та сельбуди були, перш за все, центрами політичної пропаганди та агітації радянської держави. Переважно, хати-читальні створювали там, де не було клубу, сельбуду, будинку культури, бібліотеки або інших культурно-просвітницьких установ. Якщо не вистачало матеріальних можливостей створити хату-читальню, організовували «червоні кутки». Хати-читальні, що структурно і функціонально були близькі до дореволюційних народних книгозбірень, були більш ефективним і політично гнучким інструментом пропаганди нових (радянських) цінностей і потужним механізмом підвищення грамотності на селі, ніж народні бібліотеки. Спільне читання газет і журналів, обговорення нагальних проблем справляло значний вплив на світосприйняття селян, яке поступово формувалося більшовицькою владою. Безсумнівно, хати-читальні та сельбуди були одними з найбільш масових сільських культурно-освітніх, просвітницьких та інформаційних закладів клубного типу й, одночасно, одними з провідних видів сільських бібліотек, який остаточно сформувався на рубежі 1920-х–1930-х рр. В Україні хати-читальні, у вигляді мережі своєрідних бібліотек-клубів, існували до середини 1960-х рр. (в РРФСР, навіть, пізніше), незважаючи на те, що ще на Першій Всеросійській нараді з масової культурно-просвітницької роботи (1930) було прийнято рішення про поступову реорганізацію хат-читалень з перетворенням їх в окремі клуби та бібліотеки. Проте, повністю провести це рішення не вдалося, оскільки, по-перше, не вистачало відповідних матеріальних ресурсів держави; по-друге, у той час недостатньо ще була розвинута мережа сільських бібліотек і клубів, які могли б взяти на себе функції хат-читалень; а, по-третє, хати-читальні були досить популярні серед селян і багато з них існувало при різних відомствах, організаціях та підприємствах, зокрема при МТС (машинно-тракторних станціях), колгоспах та інших сільських організаціях. До того ж, таке рішення невдовзі визначили недоцільним і хати-читальні на місцях продовжували залишатися сільськими центрами культури і пропаганди політики радянської держави, що домінували у сфері культури села в Україні аж до початку 1950-х рр. Після Другої світової війни у зв'язку зі збільшенням кількості та розвитком сільських клубів, бібліотек і будинків культури кількість хат-читалень почала скорочуватися: у 1948 р. в СРСР було приблизно 48 тис. хат-читалень, у 1952 – приблизно 30 тис. хат-читалень та 45 тис. сільських клубів, у 1963 р. – 5,6 тис. хат-читалень та 65,6 тис. сільських клубів [19, стб. 170].

В Україні на селі культурно-освітня робота у 1920-х–1930-х рр. характеризувалася значною ідеологізацією та політичною заангажованістю усієї політико-просвітницької діяльності. Сельбуди, так само як і хати-читальні, повинні були популяризувати колективні форми господарювання і на основі розвитку соціалістичної культури та культурно-освітньої зацікавленості незаможного селянства задовольняти культурні потреби мас. Сельбуди були самодіяльними (юридично самостійними) громадськими організаціями, які мали певне членство (члени установи щомісяця платили відповідні членські внески, що

становили приблизно 50 коп.) і проводили політико-освітню роботу на селі на основі культурно-господарської діяльності, а також мали на меті поширення культури, грамотності, освіти (в першу чергу – політичної), просвітництва, популяризацію читання та книги. Фактично, сельбуд представляв собою кооперативне товариство, що було створене для культурно-просвітницьких, освітніх та ідеологічних цілей, але яке також мало право займатися господарською діяльністю.

Мережа сельбудів, як політико-освітніх центрів на селі, була побудована на основі адміністративно-територіального устрою: були сельбуди губернські, окружні, районні, волосні та сільські. Наприклад, в Одеській губернії у 1923 р. було створено один губсельбуд, 69 райсельбудів, 231 сельбудів (у великих селах) та 277 хат-читалень. У наступному році було вже 377 хат-читалень, 274 сельбудів, 74 райсельбудів (в зазначених закладах разом нараховувалося приблизно 19,4 тис. постійних членів). У 1925 р. на Одещині вже діяло 763 хати-читальні, 209 – сельбудів, 63 – райсельбудів, серед членів яких було 75–80 % чоловіків, за національною ознакою – 77 % українців, 10 % росіян, 9 % євреїв [24, с. 13]. Серед завідувачів хат-читалень та сельбудів Одещини кількість партійців коливалася від 5 до 20 %, у середньому 10–12 % від загальної кількості «хатників» [32, с. 44]. Загалом, в Одеській губернії у середині 1920-х рр. членами хат-читалень та сельбудів було 2,6 % сільського населення, а 31 % хат-читалень, також як і сельбуди, мали членство (звичайно, в різних районах були свої особливості та відмінності, наприклад, в Херсонській окрузі членство мали 62,2 % хат-читалень) [32, с. 46]. Ще однією з особливостей діяльності хат-читалень та сельбудів Одещини було й те, що 38,2 % з них отримували гроші від кооперативних організацій, а з усіх гуртків, що діяли при хатах-читальнях, 20 % було з сільського господарства [32, с. 50].

З другої половини 1920-х рр. сельбуди все частіше брали участь в організації нових хат-читалень у межах повноважень адміністративно-територіального устрою, переважно, на території сіл і селищ певного району (часто – на окраїнах великих сіл). Наприклад, сельбуд с. Лиса Гора Першотравневого району на Миколаївщині з 1928 р. розпочав організацію куткових хат-читалень (куткові хати-читальні розміщувалися в різних кутках великих сіл). Зокрема, з цією метою два комсомольці для створення хати-читальні орендували приміщення (приблизно 3 крб. на місяць), зібрали 50 книжок для започаткування бібліотеки та передплатили для даного закладу такі газети як «Вісті», «Правду», «Радянське село», «Селянська правда» та журнал «Селянський будинок». У зазначеній хаті-читальні того ж року було 50 членів, які організували гурток співу, регулярно випускали стінгазету та ін. Сельбуд вищенаведеного села відкрив також куткові єврейську та молдаванську хати-читальні [1]. У сельбудах створювалися ради, ревізійні комісії, діяли загальні збори тощо.

Хата-читальня, як одна з найпростіших масових політосвітніх установ, фактично, представляла собою осередок сельбуду. За організаційною структурою

та змістом роботи, вона була початковою формою діяльності сельбуду, працівники якої, так само як і селянського будинку, проводили лекції, бесіди, колективне читання книжок і газет, антирелігійні кампанії, здійснювали бібліотечну, навчально-освітню роботу тощо [29, с. 60]. Відповідно до адміністративно-територіального поділу існували також різні види хат-читалень: повітові (районні), волосні, сільські, приміські, куткові хати-читальні, які разом з сельбудами входили у загальну структуру політосвітніх установ. Хоча хати-читальні за організаційним та культурно-освітнім статусом вважалися нижчими за сельбуди, однак за своїми соціальними функціями та призначенням вони були майже ідентичними. До того ж, у 1920-х рр. в Україні у багатьох хатах-читальнях, так само як і в сельбудах, встановлювали членство, обирали раду з представників різних організацій та установ, а також створювали інші організаційні структури [53, с. 26–27]. Однією з основних особливостей хати-читальні (з членством) в Україні, на відмінність від РРФСР, було те, що, всі вони були добровільними товариствами. Звичайно, існування хат-читалень з членством дещо ускладнювало структуру мережі політосвітніх установ. На думку М. Волобуєва, хати-читальні, що мали справжніх членів потрібно було перетворювати у сельбуди, щоб провести чітку мережу між хатою-читальнею та сельбудом [6, с. 10]. Однак, у зв'язку з браком коштів і матеріального забезпечення культосвітніх закладів у країні в цілому, таке перетворення не завжди вдавалося зробити. Більш того, у 1923–1925 рр. через брак коштів, літератури, плакатів та іншого інвентаря значна частина як загальних, так і національних хат-читалень та сельбудів припинило свою роботу або взагалі було ліквідовано. Наприклад, у середині 1920-х рр. призупинив свою діяльність сельбуд для польськомовного населення с. Майдан Вінковецький Затонського району на Хмельниччині, було ліквідовано єврейські хати-читальні в містечках Гриців, Миньківці, Затонське, Михамполе, Брацлав на Поділлі [38, с. 115].

У 1920-х рр. для поліпшення становища культурно-просвітницької роботи Наркомос України виділив кошти для придбання культосвітніми закладами приблизно 25 тис. примірників видань. Окрім того, сельбудам та хатам-читальням (з членством) для покращення їх матеріальної бази дозволялося за статутом мати різні господарські підприємства (ремонтні майстерні, город, насінневу крамницю, амбулаторію тощо), прибуток від яких можна було використовувати на розвиток культосвітньої роботи. Втім, іноді було й навпаки – такі підприємства розвивалися за рахунок невиконаної просвітницької роботи, що, звичайно, мало негативні наслідки для культурно-просвітницької діяльності досліджуваних закладів. Таким чином, у селах хати-читальні, як і сельбуди, виконували завдання головного політосвітнього центру або, поруч з сельбудами, розміщувалися на окраїнах села як допоміжні агітпункти. Основною формою діяльності хат-читалень і сельбудів була культурно-масова робота, що розподілялась за такими напрямками: агіткампанія, революційні свята, лекції, доповіді, бесіди, читання вголос, вечори запитань та відповідей, вечори самодіяльності,

«живі» та «світлові» газети тощо. Звичайно, одним з головних завдань розбудови мережі хат-читалень та сельбудів було, окрім проведення агітаційно-масової роботи, формування громадського активу, який організовував би підтримку радянської влади, здійснював би виховання селян в дусі класової ідеології та розбудови соціалізму.

На початку 1920-х рр. сельбуду та хати-читальні на селі ставали також одними з основних організаційно-інституціональних форм культурно-просвітницької роботи для національних меншин (євреїв, поляків, німців, греків, кримських татар, болгар та ін.), які також організовували власні національні культосвітні установи (школи, технікуми, інститути, бібліотеки, клуби тощо). Наприкінці 1922 р. відділи Народного комісаріату освіти для національних меншостей в радянській Україні розпочали у масштабах країни організовувати клуби та хати-читальні, через які вони намагалися на мові нацменшин поширювати ідеологічний вплив на населення. До того ж, у 1923 р. радянським керівництвом була проголошена політика «коренізації», яка передбачала широкі можливості для створення радянських політосвітніх закладів для мешканців всіх національностей республіки. Втім, під впливом громадської ініціативи перші національні культурно-освітні заклади, зокрема хати-читальні, почали створюватися вже відразу після встановлення радянської влади, а з поширенням курсу коренізації розгорнулося масове створення національних хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, шкіл, технікумів, інститутів тощо. Зокрема, розширення мережі культосвітніх закладів нацменшин з ініціативи самого населення активно відбувалося до 1927 рр. Надалі держава почала більше уваги приділяти культосвітній діяльності нацменшин та виділяти все більше коштів для планомірного розвитку культурно-просвітницької роботи хат-читалень та сельбудів, зокрема на придбання книг, брошур, періодичних видань для їхніх бібліотек та ін. У другій половині 1920-х рр. значна частина зазначених культосвітніх закладів була взята на утримання місцевим бюджетом [38, с. 119]. Однак вже на рубежі 1920–1930-х рр. в Україні політику коренізації та українізації більшовицька влада поступово почала згортати. Втім, культурно-просвітницькі процеси у 1930-х рр. ще продовжували деякий час розвиватися по інерції. Створення для національних меншин своїх хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, діяльність яких була спрямована на утвердження нового суспільного ладу, популяризацію політичної, сільськогосподарської, технічної та іншої книги, а також творів радянських письменників серед мешканців різних національностей активно підтримувалася. Так, наприклад, у 1927 р. Київський рабинат (рабинат – автономна єврейська общинна організація, що виконує релігійні, судові і педагогічні функції з рабином на чолі) спільно з єврейськими молодіжними організаціями надіслав листа до Наркомосвіти України з проханням дозволити організувати «червоні кутки» в синагогах, а також дозволити відкривати власні хати-читальні і сельбуду [17, с. 122]. Прохання було задоволено, оскільки влада у 1920-х рр. не тільки дозволяла, а й всіляко підтриму-

вала впроваджувати рідну мову в діловодство радянських установ, розгортати мережу навчальних і культурних закладів із застосуванням рідної мови, створювати національні культурно-освітні установи, видавати газети і масову літературу різними національними мовами. Наприклад, з 1925 р. у с. Лянцкоруні (нині – Заречанка Чемеровецького району Хмельницької області) функціонували єврейська школа та хата-читальня, де були книги на ідиші, російською та українською мовами. У хаті-читальні часто проводили лекції, працювали драматичний гурток і лікнеп [18].

Таким чином, завдяки політиці коренізації нацменшини отримали змогу організовувати своє культурне і громадське життя на національних засадах. Однак, розвиток національних культур та культурно-освітніх закладів нацменшин мав обов'язково сприяти формуванню комуністичного світобачення та прискорювати «соціалістичне будівництво». У середині 1920-х рр. при окружних виконкомках почали створювати бюро національних меншин, у складі яких діяли німецькі, єврейські, польські, болгарські та інші секції, в залежності від наявності певних меншин на території округу. Зазначені національні секції уважно слідкували за змістом діяльності національних установ та відразу реагували у випадках відхилення від «головної лінії партії».

У середині 1920-х рр. в радянській Україні почали активно створювати національні райони, селищні та сільські ради нацменшин. Так, наприклад, у 1924 р. одними з перших були створені Пришибський і Молочанський німецькі національні райони у складі Катеринославської губернії, Люксембурзький німецький район у складі Донецької губернії. Проте, звичайно, населення національних районів було національно неоднорідним. Так, у Старо-Каранському національному районі Сталінської округи (надалі – Донецької області) мешкало 40 % греків, які на початку 1930-х рр. мали тут свої національні культосвітні установи, зокрема 6 хат-читалень, 8 сельбудів, 14 бібліотек, а у Ново-Златопільському національному районі Запорізької округи мешкало 50–60 % євреїв, які в той час мали в районі 15 хат-читалень, 10 бібліотек, 4 сельбудів. Загалом, в Україні у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. майже в кожній окрузі (надалі – області) існували національні райони, в яких для нацменшин організовували сельбуди, хати-читальні, бібліотеки, клуби тощо.

За дослідженнями Л. Якубової, переважна більшість сельбудів та хат-читалень нацменшин знаходилася на півдні України [68, с. 30]. Більшість з них організовувалися національними сільрадами, які створювалися у межах певного району. Так, наприклад, у межах нинішньої Запорізької області наприкінці 1920-х рр. було 8 національних районів: два російських, три німецьких, два болгарських, один єврейський. У зазначених районах діяло 42 німецьких, 32 російських, 31 болгарська, шість єврейських, дві грецьких, одна молдавська й одна чеська сільради, які організовували власні національні культосвітні заклади, зокрема хати-читальні, сельбуди, бібліотеки, клуби [21, с. 340]. Загалом, на Запоріжжі в цей час діяло 124 сельбуди та 184 хати-читальні, серед

яких декілька десятків було організовано нацменщинами. При сельбудах та хатах-читальнях нацменшин, так само як і при інших подібних установах, створювали «довідкові столи» та різні гуртки (драматичні, сільськогосподарські, військово-спортивні, художні та ін.). Проте, у 1920-х рр. матеріальне становище хат-читалень та сельбудів нацменшин було вкрай слабким, часто робота була малоефективною та проводилася формально, виконувалась без будь-якої оплати.

На півдні України у Коларівському болгарському національному районі Мелітопольської округи було 30 сільських рад, з яких 24 були болгарськими, чотири – українськими, одна – російською, одна – німецькою. Національні сільські ради виділялись і в звичайних районах. Так, у Мелітопольському районі діяли, крім українських, три німецькі ради (Ейгенфельдська, Йоганесруєська, Олександровфельдська) та одна чеська (Чехоградська). В Смільчинському районі Волинської округи, поряд з українськими, було дев'ять німецьких та шість польських сільських рад. Всього в українських районах знаходилося 644 національних сільських рад, які розробляли плани соціального розвитку, вирішували широкий спектр завдань матеріально-технічного, кадрового, соціально-культурного забезпечення та розвитку [51, с. 6].

Культурно-просвітницька робота рідною мовою в місцях проживання нацменшин в Україні суттєво стримувалася через брак коштів і кваліфікованих кадрів, а також недостатню кількість видань національними мовами. Такий стан діяльності у середині 1920-х рр. спостерігався у роботі 10 чеських хат-читалень, які було організовано у Волинському, Коростенському, Київському, Шепетівському і Бердичівському округах (по дві у кожному) [46, с. 143]. Загалом, у 1925–1926 рр. в Україні діяло декілька десятків чеських культосвітніх установ (10 хат-читалень, 11 «червоних кутків», 8 селянських будинків, 7 бібліотек, один клуб). Проте, через брак коштів у 1927–1928 рр. їх кількість суттєво скоротилася: до одного чеського та одного українсько-чеського сельбуду, трьох чеських і однієї українсько-чеської хат-читалень [37, с. 191]. А у Крошненській сільській раді Житомирського району Волинської округи, що охоплювала три населених пункти, на початку 1930-х рр. у національному складі хоча і переважали чехи (68 %), проте, через брак педагогічних кадрів діти чехів навчалися українською мовою. Однак, чеська культурна традиція мала підтримку у створених національних культосвітніх закладах, зокрема в організації сельбудів та хат-читалень. Наприклад, членами однієї з хат-читалень були 67 чехів, вісім українців, сім поляків, два євреї. При хаті-читальні діяло два драматичних гуртки, один з яких був чеським. Чеською мовою ставили п'єси, випускали стінні газети, читали лекції тощо. Активна культурно-освітня діяльність проводилася у Високо-Чеській сільраді Черняхівського району Волинської округи, до якої входило три населених пункта, де у 1930 р. чехи становили 91,5 % мешканців (505 осіб). Сільрада мала свою хату-читальню (31 член, з яких 23 були

чехами) та бібліотеку (приблизно 1100 книг, з яких 400 було чеською мовою). У хату-читальню та бібліотеку виписували чеську газету «*Rudé právo*» («Червоне право», з 1920 р. друкований орган лівого крила Чехословацької соціал-демократичної робітничої партії). При хаті-читальні Високо-Чеської сільради активно діяв чеський драматичний гурток [37, с. 193].

За відомостями Л. Гуцало, в Україні у 1925 рр. діяло 375 культурно-просвітницьких закладів нацменшин, а у 1926 рр. – 889, тобто їх кількість за рік зросла на 57 % [12, с. 119]. Зокрема, у 1925 р. в Україні працювало 255 польських шкіл, 324 єврейських шкіл, 53 єврейські робітничі клуби, 56 німецьких, 12 польських, 6 латиських будинків культури, 16 німецьких хат-читалень тощо. За дослідженнями О. Слесаренко, в Україні у 1926 р. діяло 85 клубів, 150 сельбудів, 441 хата-читальня, 213 бібліотек, 235 «червоних кутків», 930 лікпунктів (пунктів з ліквідації неписьменності) нацменшин [57, с. 171]. За відомостями Л. Шутак та І. Собко, на початку 1930-х рр., національними мовами послуговувалися вже 96 клубів, 314 хат-читалень, 366 сельбудів, 634 бібліотеки [66, с. 210]. Проте, інформація щодо кількості культурно-освітніх закладів нацменшин у 1920–1930-х рр. у різних дослідників має суттєві розбіжності, що зумовлено наявністю розрізнених даних тогочасних джерел та суперечливістю статистичних відомостей. Втім, загальною динамікою для періоду 1920-х – початку 1930-х рр. було послідовне зростання кількості культосвітніх закладів нацменшин, зокрема хат-читалень та сельбудів.

Таблиця № 1

**Кількість національних культосвітніх установ в Україні
у середині 1920-х рр.**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
німецькі	163	56	83	–
польські	86	2	40	24
єврейські	57	19	47	53
болгарські	28	19	30	–
латиські	–	–	–	6
чеські	10	8	7	1
грецькі	11	18	29	–
вірменські	1	–	–	–
Всього	356	122	236	84

[Таблицю складено за: 30, с. 140; 36, с. 192; 37, с. 191; 45, с. 140; 49, с. 125; 61, с. 467].

За офіційними статистичними даними, які через певні обставини враховували і висвітлювали не всю інформацію про діяльність культурно-освітніх установ нацменшин (певна частина закладів не подавала відомостей про свою роботу), в Україні у середині 1920-х рр. було:

Таблиця № 2

**Кількість національних культосвітніх установ в Україні
у середині 1920-х рр. за офіційними даними**

	Хат-читалень	Бібліотек	Сельбудів	Клубів
німецьких	199	19	77	1
польських	88	20	—	9
єврейських	118	117	46	66
болгарських	26	30	19	1
чеських	10	—	8	1
Всього	441	186 (213 – разом з іншими національностями)	150	78 (85 – разом з іншими національностями)

[Таблицю складено за: 20, с. 56–57].

На зазначені офіційні дані спирається у своєму дослідженні Л. Місінкевич, повідомляючи, що у сер. 1920-х рр. мережа єврейських культосвітніх закладів складалася з 118 хат-читалень, 117 бібліотек, 46 сельбудів, 66 клубів, 507 лікнепів, а мережа польських культосвітніх закладів становила: 88 хат-читалень, 20 бібліотек, 9 клубів, 175 лікнепів [41, с. 211].

За деякими архівними даними, у середині 1920-х рр. в Україні серед національних культосвітніх закладів діяло 276 німецьких сельбудів і хат-читалень, 200 єврейських, 142 польських сельбудів і хат-читалень, 45 болгарських (19 сельбудів і 26 хат-читалень) та 10 чеських, з яких майже 80 % фінансувалися з бюджетних коштів [64, арк. 3]. Втім, на території національних районів в Україні сельбуди і хати-читальні нацменшин були розміщені нерівномірно та вирізнялися значними розбіжностями у кількісних показниках їх складової роботи. Так, наприклад, за відомостями О. Калакури, більше половини польських населених пунктів були взагалі позбавлені культосвітніх установ, а в інших селах наявні національні хати-читальні та сельбуди вкрай слабо забезпечувалися національною літературою, періодикою; відчувалася гостра нестача організаторів художньої самодіяльності тощо [23, с. 219–220]. Зокрема, на Поділлі польські і єврейські населені пункти у сер. 1920-х рр. закладами культосвіти були забезпечені на 60 %, а майже 80 % хат-читалень та сельбудів

не фінансувалося з місцевого бюджету [41, с. 211]. Не вистачало масово-політичної літератури та підручників. Наприклад, хата-читальня для польськомовного населення с. Самчинці Брацлавського району Тульчинської округи мала невелику бібліотеку і передплачувала всього три періодичні видання. У другій пол. 1920-х рр. абонемент зазначеної книгозбірні обслуговував 30 передплатників (постійних читачів) [38, с. 113–114]. До того ж, вартість підручників мовою нацменшин через малий тираж цих видань була істотно вищою в порівнянні з україномовними виданнями. Так, наприклад, підручники чеською мовою були у 3–4 рази дорожчими, ніж українською або російською [37, с. 192]. А, наприклад, підручник для 6 класу «Географія» за ред. А. Іванова наприкінці 1920-х рр. коштував українською мовою 75 коп., а німецькою – 2 крб. 35 коп. [10, с. 187]. Загалом, книгозбірні сельбудів, хат-читалень лише на 30–50 % були забезпечені книгами на мові нацменшин, а їхня робота, переважно, обмежувалася діяльністю одного-двох гуртків. Зокрема, у 1925 р. на Поділлі в єврейських поселеннях діяло один сельбуд, сім бібліотек, 15 клубів. На базі цих культосвітніх закладів працювало 50 політичних, 30 профспілкових, 12 літературних, 10 сільськогосподарських, 8 природничо-наукових гуртків. На Проскурівщині у 1926 р. діяло 6 єврейських хат-читалень, а у 1928 р. мережа хат-читалень розширилась у 2,4 рази. Було організовано 30 пересувних бібліотек [41, с. 212].

У Шепетівській окрузі Волинської губернії у середині 1920-х рр. нараховувалось всього дев'ять польських хат-читалень та шість польських «червоних кутків» при українських хатах-читальнях [45, с. 140]. У 1926 р. в Заславському районі на Поділлі нараховувалося два польських клуби, 21 хата-читальня та декілька інших національних культосвітніх закладів [9, с. 332]. Бібліотеки зазначених закладів передплачували польські газети «Серп», «Глас млодзєжи», «Глас Радзєцькі», єврейські видання: «Дер Емес», «Дер Штерн» та ін. [25]. Серед єврейського населення Поділля розповсюджувалося 1200 примірників газети «Дер Емес» [38, с. 114].

За інформацією Центральної комісії у справах національних меншостей у 1925–1926 рр. в Україні у середовищі болгар функціонувало 19 сельбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек, 35 лікнепів, 103 «червоних кутки» [61, с. 467]. У 1925 р. у Цареводарівському районі Катеринославської губернії у болгарських поселеннях було відкрито лише один сельбуд, членами якого були 800 осіб та чотири хати-читальні, що мали 80 членів. Згідно звіту районного інспектора політпросвіти Цареводарівського району А. Садового за 1926 р., на території району було відкрито для болгар чотири сельбуду, до яких входило 180 членів, та шість хат-читалень (324 члени) [11, с. 113–114]. Всього у зазначених закладах у 1925–1926 рр. відбулося 75 лекцій, які відвідали 1995 слухачів, та 56 бесід за участі 2430 осіб.

На початку 1926 р. в Одеській окрузі для болгар існувало два сельбуду й хата-читальня, які фінансувалися за рахунок місцевого бюджету [10, с. 172–173].

У 1927 р. на території Благоевського району на Одещині для болгар було відкрито дві хати-читальні і три сельбуди, при яких діяли бібліотеки з книжковим фондом від 450 до 1250 книжок у кожній. У Коларівському та Ботевському національних районах діяли 24 сельбуди та 11 хат-читалень, які загалом передплачували для болгар 280 газет та 33 журнали, а у фондах 30 бібліотек нараховувалося від 300 до 1000 книжок у кожній [11, с. 114–115]. У більшості із зазначених закладів читали лекції з актуальних питань сільського господарства, працювали драматичні гуртки, організовували вечори тощо.

У січні 1927 р. на засіданні болгарської секції під час проведення Першої Всеукраїнської наради серед національних меншин було відмічено, що у середовищі болгарського населення УСРР діяло дві школи-семирічки, три неповні середні школи, політехнікум, радпартшкола, чотири стаціонарні та чотири пересувні школи політграмоти, 18 сельбудів, 24 хати-читальні, 42 заклади лікнепу, а також одна окружна болгарська бібліотека [10, с. 190]. У звіті за 1928 р. районний інспектор А. Мірчев доповідав, що у болгарських селах вся робота сельбудів та хат-читалень проходить за планом, при сельбудах відкриті стрілецькі, кооперативні, театральні, художні, музичні гуртки та гурток з надання першої медичної допомоги [11, с. 115]. Серед недоліків роботи інспектор зазначав про брак кваліфікованих кадрів та видань з художньої літератури; недостатню кількість гуртків та довідкових бюро; незначну участь населення у роботі культосвітніх закладів та безперервні зміни у керівництві, що в свою чергу заважало планомірному розвитку політосвітніх (культосвітніх) установ. У другій половині 1920-х рр. певна частина сельбудів та хат-читалень нацменшин не проводила ніякої культмасової роботи, окрім голосного читання книг та періодики, або фаховий рівень такої роботи був дуже низький [8, с. 65].

У 1925 р. у Маріупольській окрузі спеціальна комісія ЦКНМ при ВУЦВК (Центральна комісія у справах національних меншин при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті) при обстеженні культурного становища та агітаційно-масової роботи в грецьких селах дійшла висновку, що діяльність культурно-освітніх установ, в цілому, покращилася. Комісія встановила, що у 20 грецьких національних сільських радах (12 греко-еллінських і 8 греко-татарських) діяло 18 сельбудів (20 % від загальної їх кількості в окрузі), 11 хат-читалень (13 % від загальної кількості), 29 бібліотек [36, с. 192]. Проте, було встановлено, що в багатьох грецьких селах культурно-освітня робота була на високому рівні лише на папері. 20 травня 1931 р. у своїй доповіді на Першій Всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей Нарком освіти УСРР М. Скрипник зазначав, що на рубежі 1920–1930-х рр. у грецьких районах України належним чином діяло лише 20 бібліотек, 19 сельбудів та 4 хати-читальні [56, с. 133]. Втім, більшість бібліотек сельбудів та хат-читалень нацменшин послідовно поповнювали свої фонди і передплачували декілька назв періодичних видань. Наприклад, у с. Першотравневе на Маріупольщині, яке входило у 1925–1939 рр. до складу Люксембурзького німець-

кого району, бібліотека сельбуду, що мала 2700 книг, передплачувала 13 назв газет та 12 журналів для своїх читачів і окремо декілька назв газет та журналів для прилеглих хат-читалень (до відома, наприклад, передплата газети «Селянська правда» коштувала 30 коп. на місяць). Загалом, на Донеччині наприкінці 1920-х рр. було відкрито 89 національних сельбудів та 74 хати-читальні (без відомостей зі Старобільської округи) [36, с. 192]. Відомо, що у другій половині 1920-х рр. у Старобільській окрузі діяло 52 хати-читальні, а у бібліотеках було понад 57 тис. книг [58].

Таким чином, у другій половині 1920-х рр. у хатах-читальнях та сельбудах нацменшин культурно-просвітницька діяльність, в цілому, почала поступово покращуватися. Зокрема, значно активізувалася гурткова робота, насамперед, сільськогосподарських, політичних, спортивних, драматичних, образотворчих гуртків, кількість яких з року в рік постійно зростала. Гуртки за національною ознакою створювалися в хатах-читальнях та сельбудах не лише в національних районах. Їх при необхідності організовували при звичайних сельбудах і хатах-читальнях в населених пунктах, що мали окремі національні осередки або певну кількість мешканців з нацменшин [31, с. 92]. У хатах-читальнях та сельбудах серед нацменшин, так само як і серед українських селян, значною популярністю користувалися сільськогосподарські гуртки, які залучалися до поширення аграрної освіти, сільськогосподарської дослідної роботи, пропаганди агрономічних знань серед населення. Наприклад, у деяких болгарських національних районах на рубежі 1920-х–1930-х рр. вирішили організувати курси з поширення агрономічних знань, до роботи яких були задіяні сельбуди та хати-читальні, які вже мали досвід з популяризації сільськогосподарських знань. До бібліотек сельбудів та хат-читалень для пропаганди агрономічних знань постачалася спеціальна література, зокрема, брошури «Соціалістична реконструкція сільського господарства», «Суцільна колективізація та ліквідація куркуля», «Довідник з сівозміни», «Агромінімум», «Підготовка насіння до посівів» тощо. Втім, стан бібліотечного фонду сельбудів та хат-читалень був не завжди задовільним: окрім того, що не вистачало літератури з різних галузей знань, головне – бракувало книг національними мовами. Наприклад, на поч. 1930-х рр. під час перевірки бібліотечного фонду Благоївського національного району виявлено, що його кількість становила приблизно 6000 книг, серед яких болгарською мовою було всього 7 % (1 % назв). У 1933 р. книжковий фонд болгарських бібліотек Коларівського району нараховував приблизно 12300 примірників, що, у середньому, становило одну книгу на чотирьох читачів, а у 1937 р. у 27 бібліотеках та хатах-читальнях цього району нараховувалося вже 21 тис. книг [11, с. 116–117]. Звичайно, в національних районах діяли також і пересувні бібліотеки для обслуговування хат-читалень нацменшин, які, в свою чергу, самі організовували «пересувки» для віддалених сільських осередків і селищ району. Пересувні хати-читальні нацменшин організовували у тих районах, де не вистачало матеріальних ресурсів для відбудови стаціонарних бібліо-

тек, клубів, сельбудів [42, с. 52–53]. Слід не забувати, що хати-читальні, сельбуду, бібліотеки, як і всі інші національні культосвітні установи знаходились під пильним контролем влади і слугували засобом «радянзації» нацменшин. Так само як і з інших бібліотек, з книгозбірень сельбудів та хат-читалень нацменшин систематично вилучались заборонені радянським режимом видання. Наприклад, серед польських книг вилучалися твори С. Пішибішевського, Г. Сенкевича та багатьох інших польських письменників. Характерно, що з книгозбірень забирались і перекладені польською та іншими мовами заборонені твори західноєвропейських письменників, навіть таких, як А. Конан-Дойль чи С. Лагерлеф [45, с. 142].

Найбільш розгалуженою та розвиненою у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. була мережа німецьких, єврейських та польських сельбудів та хат-читалень. Так, наприклад, оскільки в Україні, особливо на правобережжі, у селах було багато поляків радянська влада велику увагу у цьому регіоні приділяла створенню широкої мережі польських культурно-освітніх закладів (сельбудів, хат-читалень, бібліотек, клубів, лікнепів та ін.). За відомостями В. Нестеренка у 1926 р. в УСРР налічувалось 24 польських клуби, 80 хат-читалень, 36 польських «червоних кутків» при хатах-читальнях, 2 сельбуду, 189 лікнепів [45, с. 140]. Агітаційно-масова та культурно-освітня робота, що відбувалася через різні форми культурно-просвітницької діяльності хат-читалень, сельбудів, бібліотек нацменшин здійснювалась у селах, переважно, українською мовою або мовою нацменшин. Наприклад, у 1924 р. у с. Костянтинівка Мелітопольського району Запорізької області було створено хату-читальню, робота в якій проводилася українською, російською та польською мовами. Власного приміщення хата-читальня не мала, а діяла при сільській раді і функціонувала сім днів на тиждень: по буднях – шість годин на день, а на вихідних – вісім годин. При хаті-читальні були організовані такі гуртки: політичний (10 членів), сільськогосподарський (17 членів), кооперативний (22 члени), драматичний (14 членів) та гурток малописьменних (10 членів). Керівники гуртків працювали на безоплатній основі. Завідувач хати-читальні отримував зарплату 19 крб. на місяць (для порівняння, примірник журналу коштував 30–50 коп., стільки ж коштувала вартість обіду в їдальні). Також діяла пересувна бібліотека (50 книжок). Хата-читальня мала спеціальну залу зі сценою для театральних вистав, але постійної театральної групи не було, лише самодіяльна (14 осіб) [60]. А, наприклад, Новобубнівська польська сільська рада, що об'єднувала три населених пункти (Новобубнівку, Ленінці, Ворошилівку) з населенням 963 особи, з яких 733 були польської національності, мала хату-читальню, де діяли бібліотека та три гуртки (драматичний, господарчий, кооперативний). Бібліотека хати-читальні нараховувала 192 книжки, з яких 150 було польською мовою [40, с. 37]. Було також утворено товариство «Геть неписьменність!» і пункт ліквідації неписьменності, який наприкінці 1920-х рр. закінчило 38 осіб, тобто майже 50 % неписьменного населення.

У другій половині 1920-х рр. конкретні шляхи і форми масової культурно-просвітницької роботи хат-читалень та сельбудів було визначено в постановах ЦК ВКП(б) «Про роботу сельбудів та хат-читалень» (1926), «Про обслуговування книгами масового читача» (1928), «Про покращення бібліотечної роботи» (1929), «Про хати-читальні» (1929), де наголошувалось на необхідності розширення мережі культурно-освітніх закладів, зокрема національних, і більш активній участі їх у розв'язанні завдань індустріалізації країни та колективізації сільського господарства. У грудні 1929 р. у Харкові відбулася Всеукраїнська нарада ЦК КП(б)У, на якій були сформульовані директивні завдання щодо змісту та напрямів культурно-просвітницької роботи на селі у зв'язку з початком суцільної колективізації сільського господарства з урахуванням матеріалів Першої Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин (1927 р.). Зокрема, на нараді зазначалося, що розвиток діяльності сельбудів і хат-читалень відстав від темпів перебудови сільського господарства, а зазначені заклади ще не стали відповідним центром політосвітньої роботи. Більш того, в багатьох випадках сельбуди та хати-читальні були лише «на папері», а в багатьох випадках – лише приміщеннями, де відбувалися несистематичні зустрічі членів гуртків, культурно-просвітницьке значення роботи яких було мізерним.

Важливою і досить складною проблемою у діяльності хат-читалень та сельбудів у досліджуваній період було забезпечення даних закладів кваліфікованими кадрами. У 1920-х рр. для роботи в культурній сфері у селах набирали майже всіх бажаючих, оскільки у багатьох випадках праця завідуючих культосвітніх установ не оплачувалася або оцінювалася дуже низько. Так, наприклад, у середині 1920-х рр. зарплата завідуючого хати-читальні була від 8 до 40 крб. на місяць (середньомісячна зарплата некваліфікованих робітників в той час становила приблизно 50–60 крб.). Часто «хатниками» призначали осіб з кола комуністів, комсомольців, червоноармійців, які становили ядро сільського активу, проте, за браком кадрів, завідуючими хатами-читальнями іноді ставали трактористи, комбайнери та ін. Це змушувало завідуючих працювати за сумісництвом, що, звичайно, зменшувало ефективність їх діяльності на основній роботі.

На господарські витрати «хатникам» видавали невеликі суми, переважно, від 5 до 15 крб. на місяць. Після постанови ЦК ВКП(б) «Про хати-читальні» від 11 листопада 1929 р., в якому було підвищено соціальний статус завідуючих хат-читалень до рівня вчителів «першого ступеню», матеріальний стан «хатників» дещо покращився, але не набагато. Так, наприкінці 1930-х рр. «хатник» отримував приблизно від 80 до 110 крб., тобто – на рівні мінімальної зарплати, а то й менше (мінімальна зарплата некваліфікованих робітників становила 115 крб., середня зарплата була трохи більше 200 крб.; для порівняння: 1 кг борошна коштував у той час 4,5 крб.; гречки – 1,82 крб., пряників – 5,75 крб.). Таким чином, внаслідок невеликої зарплати та значного навантаження громадськими дорученнями плинність кадрів у хатах-читальнях була дуже високою,

особливо у 1920-х рр. Наприклад, Миколаївський округовий кабінет політосвіти у 1928 р. зазначав, що за рік звільнилося 56,2 % політосвітніх працівників, більша частина яких була завідувачами хат-читалень [28, с. 8]. Середня тривалість їх перебування на роботі не перевищувала декількох місяців, незважаючи на те, що кількість членів партії або комсомольців серед працівників політосвіти було досить високим (до 80 %). Отже, у завідувачів хат-читалень, внаслідок матеріальної незацікавленості у результатах своєї праці та нерідкі звільнення, був невеликий стаж роботи. Серед «хатників» найбільшою була частина осіб зі стажем до 1 року політосвітньої роботи. Наприклад, наприкінці 1920-х рр. у Зінов'ївській окрузі (м. Зинов'євськ – нині Кропивницький), як і в багатьох інших, така частина складала майже 90 % [28, с. 11]. До того ж, менше половини з них відповідали кваліфікаційним вимогам, що висувалися для завідувачів хат-читалень (високий рівень культури, політичної підготовки, загальноосвітня грамотність тощо). Рівень освіти «хатників» залишав бажати кращого – середню освіту мали приблизно 10 % осіб, неповну середню 15–20 %, інші мали лише початкову освіту. Отже, стан роботи та матеріального забезпечення діяльності для значної частини хат-читалень у 1920-х рр. був досить низьким. Приміром, у середині 1920-х рр. на Зинов'єнщині Одеської губернії, де з 218 політосвітніх установ було 13 райсельбудів, 36 сельбудів, 134 хати-читальні (з них 49 – з членством) та 35 «червоних кутків», з усіх хат-читалень лише у 71-й праця завідуючих оплачувалася (з них – 61 утримувалися за рахунок місцевого фінансування). Бюджет переважної кількості зазначених хат-читалень та сельбудів не перевищував 10–15 крб. на місяць [2, с. 37]. Низький кадровий склад «хатників», їх незацікавленість у результатах своєї праці приводили до масових ухилень від виконання своїх обов'язків. В кінцевому рахунку, це призвело до того, що в наявних культурних центрах нікому було працювати.

Наприкінці 1920-х рр. мережа хат-читалень та сельбудів планувалася відповідно до директив керівних організацій, які, аналізуючи ситуацію на місцях, складали необхідний мінімум культосвітніх закладів на район. Передбачалося, що в середньому у кожному районі округи (області) буде діяти приблизно 12 сільських хат-читалень і одна районна. Лише при такому співвідношенні можна було домогтися числа середньостатистичної забезпеченості населення даними установами (одна хата-читальня на 500 осіб). Проте, все це залишалося лише на папері. Кваліфікованих кадрів катастрофічно не вистачало. У ряді випадків, кадрові недоліки компенсувалися за рахунок залучення до вирішення проблем хат-читалень працівників сільрад і волосних виконавчих комітетів. На рубежі 1920-х–1930-х рр. потреба в кадрах завідуючих хатами-читальнями становила 6440 осіб, а бібліотекарів у хатах-читальнях, сельбудах та «будинках колективіста» – 10697 [5, с. 24].

ЦК ВКП(б) постановою від 11 листопада 1929 р. «Про хати-читальні» зобов'язав розгорнути роботу з мобілізації не менш як 10 тис. комуністів і комсомольців з числа випускників партшкіл, педтехнікумів та робітфаків, які на-

правлялися на підвищення ефективності діяльності хат-читалень. Аналогічну постанову було прийнято і ЦК КП(б)У. В Україні планувалося направити до хат-читалень 2500 культосвітніх працівників [54, с. 54–55]. У постанові зазначалося, що завідувачі хат-читалень не повинні поєднувати свою роботу з адміністративною, якщо вона заважає ефективній діяльності закладу [47, с. 167–168]. За своїм соціальним станом вони прирівнювалися до вчителів сільських шкіл першого ступеня з наданням відповідних прав і пільг (ставка на рівні з вчителем (60–70 крб.), надання приміщення для проживання або відповідної грошової компенсації, а також процентної надбавки за вислугу років, нарахування пенсії тощо). Матеріальне стимулювання культосвітніх працівників позитивно вплинуло на підвищення ефективності діяльності хат-читалень та сприяло, певною мірою, вирішенню проблем з кадрами у політосвітніх (культосвітніх) установах. У середині 1930-х рр. почали вже значно більше залучати кваліфіковані кадри до роботи у хатах-читальнях, а також опановувати більш значні матеріальні ресурси, ніж у попередній період.

Постановою РНК РРФСР від 7 лютого 1930 р. «Про хати-читальні» було заплановано на 1932–1933 рр. створити при кожній сільській раді хату-читальню та покращити її матеріальне та фінансове забезпечення, залучивши профспілки, кооперативні організації, селянські товариства, радгоспи, колгоспи, МТС тощо [48, с. 168–169]. Аналогічна постанова була прийнята і в Україні, оскільки саме через сельбуди та хати-читальні проводилася основна культурно-просвітницька робота в сільській місцевості республіці, де в цей час було розвинуто переважно аграрне виробництво. Надалі увесь спектр проблем соціально-економічного і духовного відродження національних меншин, зокрема з питань розвитку діяльності хат-читалень, обговорювався на Другій Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин 1930 р. та на Першій Всеукраїнській конференції культосвітніх працівників національних меншин 1931 р. Таким чином, на рубежі 1920-х–1930-х рр. партійні та радянські органи влади почали значно більше приділяти уваги розвитку культурно-освітніх закладів національних меншин, кількість яких продовжувала зростати. За відомостями Ф. Кокошка, наприкінці 1920-х рр. в Україні було 301 російських сельбудів, 200 – німецьких, 50 – єврейських, 34 – болгарських, 30 молдавських, 30 польських, 19 грецьких сельбудів. Також у зазначений час діяло 197 російських клубів, 47 – єврейських, 8 – польських, 4 – німецьких клубів. Загалом, на рубежі 1920-х–1930-х рр. в Україні майже кожна сільрада мала сельбуд чи хату-читальню (наприклад, у 1928 р. на 10733 сільради було 9911 сельбудів та хат-читалень) [27, арк. 145]. У 1927 р. серед національних меншин у республіці було практично завершено виділення національних сільрад: 292 російські, 273 німецькі, 139 польських, 56 єврейських, 45 болгарських, 30 грецьких, 57 молдовських, 13 чеських, 2 білоруські та 1 шведська, загалом – 872 національні сільради. Протягом 1927–1930-х рр. кількість національних сільрад сяг-

нула 1121: 450 російських, 254 німецькі, 151 польська, 156 єврейських, 16 молдовських, 12 чеських, 45 болгарських, 30 грецьких, 4 білоруські, 3 албанські. Завершилося оформлення 26 національних районів: 9 російських, 7 німецьких, 3 болгарські, 3 єврейські, 3 грецькі та 1 польський.

На думку М. Панчука та Б. Чирка, на рубежі 1920–1930-х рр. в радянській Україні культурно-освітню роботу проводили понад 600 бібліотек, майже 100 клубів, понад 350 сельбудів та понад 300 хат-читалень нацменшин. На різних національних мовах у республіці виходило близько 500 газет і понад 100 журналів [51, с. 4]. Наприклад, загальний тираж місцевої преси польською та єврейською мовами на Поділлі на початку 1930-х рр. щорічно становив приблизно 40 тис. примірників. Представники нацменшин Поділля у зазначений час передплачували приблизно 30 тис. примірників газет і журналів [38, с. 118].

Загалом, більшість книгозбірень хат-читалень мали від 50 до 200 книжок [34, с. 42; 7, с. 3–4]. За дослідженнями Я. Мандрика, у бібліотеках сільських культосвітніх закладів налічувалося в середньому 200–300 книжок [33, с. 29]. Кожного дня пересічну хату-читальню відвідували в середньому 10–30 осіб. Найбільша відвідуваність хат-читалень припадала на зимовий і весняний періоди (до квітня) – від 30 до 40 осіб в день. Відомо, що за останні три місяці 1926 р. в Україні 6939 хат-читалень відвідали 2632265 разів [59, с. 376]. В середньому на одну хату-читальню за цей час припадало 600 відвідувань або 200 на місяць. Проте, не всі показники були враховані, отже, кількість відвідувань, насправді, була трохи більшою. У зазначений час в 6939 хатах-читальнях діяло 7121 гуртків, які нараховували 139144 членів (середня кількість членів одного гуртка приблизно 20 осіб), з них жінки становили 23,1 % [59, с. 376]. У середині 1920-х рр. кількість відвідувачів хат-читалень в Україні у середньому за рік становила 1327 осіб, у той час як для сільських бібліотек цей показник складав 1128 осіб [52, с. 1115–1116].

За відомостями Д. Довженка, у середині 1920-х рр. на комплектування бібліотек хат-читалень та багатьох сельбудів витрачалося не більше 30–50 крб. [16, с. 26]. Поповнення бібліотек відбувалося, здебільшого, за рахунок окружного сельбуда. Відомо, що хати-читальні Зінов'ївської округи на Одещині виписували загалом 210 газет та журналів, тобто приблизно по два періодичних видання на кожну хату-читальню. Серед періодики були такі видання як «Червоний шлях», «Вести», «Селянська правда», «Біднота», «Правда», «Комуніст», «Огонёк», «Прожектор» та ін. Втім, незважаючи на недостатнє фінансування культурно-просвітницької, бібліотечної діяльності сельбудів та хат-читалень, їх кількість, як бюджетних, так і позабюджетних (утримувалися за рахунок самих селян), щороку зростала [2, с. 39–40]. Окрім того, при хатах-читальнях діяла приблизно четверта частина пересувних бібліотек на селі [14, с. 162]. Таким чином, на рубежі 1920–1930-х рр. силами громадськості при підтримці держави у селах нацменшин було створено основу для мережі національних культурно-освітніх установ різних видів. Зокрема, протягом 1927–1930 рр. кількість

сельбудів, наприклад, в німецьких селах зросла з 77 до 200, а хат-читалень – з 199 до 255. Крім того, у населених пунктах німецьких національних районів діяло декілька десятків сільських бібліотек [4, с. 88]. За відомостями А. Глинського, який на рубежі 1920-х–1930-х рр. був заступником голови ЦКНМ при ВУЦВК, кількісний склад мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин наприкінці 1920-х рр. був наступний [8, с. 63]:

Таблиця № 3

Кількість хат-читалень та сельбудів нацменшин наприкінці 1920-х рр.

Національність	1928–1929 рр.		1929–1930 рр.	
	Хати-читальні	Сельбуди	Хати-читальні	Сельбуди
російські	233	251	290	301
єврейські	103	18	116	50
польські	35	17	35	30
німецькі	106	37	255	200
грецькі	16	19	30	19
молдавські	12	22	80	30
болгарські	8	29	15	34
Разом	513	393	821	664

[Таблицю складено за: 8, с. 63]

З 1928 до 1930 рр. кількість клубів нацменшин збільшилась з 177 до 197. У бібліотеках нацменшин (окрім російських) наприкінці 1920-х рр. зберігалось 730 тис. книг [8, с. 63–64]. Слід зазначити, що у наведений час у бібліотеках України книги національними мовами становили всього 2,3 % від їх загальної кількості в книгозбірнях. Звичайно, більшість хат-читалень та сельбудів нацменшин було організовано у національних районах України. Кількісний склад деяких з них представлено у наступній таблиці (табл. № 4):

На початку 1930-х рр., незважаючи на політику згортання самостійного розвитку національних культур етнічних меншин, відбувалося значне зростання кількості їх культосвітніх закладів. За відомостями Я. Мандрика, якщо у 1927 р. для національних меншин діяло 590 будинків селянина та хат-читалень, 213 бібліотек і 235 «червоних кутків», то у 1932 р. було 356 сельбудів, 304 хати-читальні, 1290 «червоних кутків», серед яких російських – 94 клуби і 71 хата-читальня, єврейських – 27 клубів і 93 хати-читальні, польських – 14 клубів і 71 хата-читальня [34, с. 43]. Зокрема, на рубежі 1920–1930-х рр. на Жито-

Таблиця № 4

**Кількість культосвітніх закладів у деяких національних
районах України на рубежі 1920–1930-х рр.**

Національні райони	Хати- читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
Німецькі:				
Зельцький (Одеський округ)	6	3	12	
Карл-Лібкнехтівський (Одеський округ)	5	11	14	
Люксембурзький (Донецький округ)	13	4	17	1
Молочанський (Катеринославський округ)	15	12	7 (та 16 пересувних)	
Пришибський (Мелітопольський округ)	4	7		
Пулинський (Волинський округ)	12	1	12	1
	5	3	8	
Спартаківський (Одеський округ)	10	4	14	3
Фріц-Геккертівський (Херсонський округ)				
Єврейські :				
Калініндорфський (Херсонсь- кий округ)	2	2		
Ново-Златопільський (Запорізький округ)	15	4	10	
Сталіндорфський (Дніпропетровський округ)	7	10	7	
Болгарські:				
Благоївський (Одеський округ)	2	3	9	
Вільшанський (Одеський округ)	3	5	11	
Російські :				
Великописарівський (Харківський округ)	14	11	22	
Косіорівський (Луганський округ)	26	14	22	
Краснодонський (Луганський округ)	12	5	13	
Олексіївський (Харківський округ)	8	5	16	
Путівльський (Глухівський округ)	10	8	15	
Старовірівський (Харківський округ)	1	9	14	
Терпінянський (Дніпропетровський округ)	2	11	9	
Чугуївський (Харківський округ)	12	7	24	

Грецькі: Велико-Янісольський (Сталінський округ)	105	11	15	
Мангульський (Маріупольський округ)	4	5	10	
Старо-Каранський (Сталінський округ)	6	8	14	
Польські: Мархлевський (Житомирський округ)	37	21 будинок колгосп- ника		4
Всього	331	184	295	9

[Таблицю складено за: 67, с. 279–307]

мирщині завдяки активній громадській діяльності в польських селах було створено 45 національних хат-читалень, а в німецьких селах – 35 (всього на Житомирщині в цей час діяло 234 хати-читальні) [43, с. 69–70]. На основі узагальнення відомостей деяких досліджень, переважно, сучасних істориків, кількісний склад основних культосвітніх закладів нацменшин в Україні на рубежі 1920-х–1930-х рр. можна репрезентувати у наступній таблиці:

Таблиця № 5

**Кількість національних культосвітніх закладів в Україні
на рубежі 1920–1930-х рр.**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
російські	71	301	144	197
єврейські	93	50	152	66
польські	80	30	79	24
німецькі	255	200	84	4
болгарські	12	34	22	—
молдавські	2	52	43	4
грецькі	4	19	20	—
інші	60	136	171	12
Всього	577	822	715	307

[Таблицю складено за: 4, с. 88; 27, арк. 145; 34, с. 43; 68, с. 30]

За офіційними даними (за відомостями з доповіді Наркома освіти УСРР М. Скрипника) у 1930 р. в Україні діяло [56, с. 133]:

Таблиця № 6

**Кількість національних культосвітніх закладів в Україні
на рубежі 1920–1930-х рр. за офіційними даними**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
російські	71	94	144	7
єврейські	93	27	152	66
польські	71	14	79	5
німецькі	1	4	3	2
болгарські	12	20	22	—
молдавські	2	52	43	4
грецькі	4	19	20	—
інші	60	136	171	12
Всього	314	366	634	96

[Таблицю складено за: 56, с. 133]

Проте, приведені кількісні показники потребують подальшого доповнення та уточнення, а також – поглибленого вивчення архівних джерел та порівняльного аналізу широкого кола даних, оскільки в багатьох наукових працях та в офіційних джерелах статистичні показники мають суттєві розбіжності. Навіть у працях окремого вченого можна прослідкувати послідовне уточнення статистичних даних з пропонованої теми дослідження. Наприклад, якщо на початку своїх досліджень національно-культурного життя періоду коренізації в Україні Л. Якубова зазначала про діяльність в Україні на рубежі 1920–1930-х рр. лише трьох німецьких бібліотек, чотирьох сельбудів та однієї хати-читальні, то за результатами подальших наукових розвідок, дослідниця прийшла до висновку про діяльність в німецьких національних районах не менше 70 хат-читалень, 45 сельбудів, 84 бібліотек [67, с. 279–307; 68, с. 30]. За відомостями В. Маркової, у 1934 р. в радянській Україні діяло 316 масових національних бібліотек, з них – 96 єврейських, 84 німецьких, 78 молдавських, 43 польських, 6 грецьких, 3 татарських та 3 болгарських, одна вірменська, китайська, латиська бібліотеки [35, с. 205].

На початку 1930-х рр., в країні, після фактичного завершення політичної боротьби в партії, посилювалися доцентрові тенденції державної політики, почалося поступове згортання політики коренізації та українізації. На Другій Все-

українській нараді по роботі серед національних меншин (1930) вже не було жодних натяків не тільки на політичні дискусії, а й на елементарне висловлення власної думки з боку місцевих «нацменпрацівників». Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про реорганізацію районів УСРР» від 3 лютого 1931 р. привела до ліквідації та реорганізації деяких національних районів. Ліквідація округів поклала початок територіальному розподілу колишніх національних районів, що ускладнювало культосвітню роботу. З розгортанням колективізації, посилювався еміграційний рух. Національне життя зазнавало дедалі сильніших деформацій від партійно-бюрократичної «соціалістичної системи». Ускладнювали роботу певні господарсько-побутові особливості населення, територіальна розкиданість, ряд інших причин географічного та етнографічного характеру. Наприклад, у с. Стара Рафалівка Володимирецького району Рівненської області, яке до Другої світової війни перебувало під владою Польщі, як згадують старожили, нараховувалось три хати-читальні, де поряд із польськими книгами була й українська література. Наприкінці 1930-х рр., коли частину села займали євреї, тут діяло дві єврейські хати-читальні. У роки Великої вітчизняної війни у с. Стара Рафалівка продовжували діяти хати-читальні, які розміщувались у приватних будинках, де часто збиралась молодь і вголос читались книжки. Відомо, що одну із хат-читалень очолювали сестри Ольга та Валентина Богомаз, які потім були жорстоко вбиті німецько-фашистськими окупантами [22]. Після закінчення війни національні хати-читальні вже не відродилися.

У середині 1930-х рр., зі зміною соціально-економічної та національно-культурної політики в країні, значно зменшилися темпи зростання кількості та розвитку національних культосвітніх закладів, зокрема хат-читалень, клубів, бібліотек. Провали у здійсненні колективізації, невиконання планів першої п'ятирічки, початок репресій, звичайно, негативно впливали на послідовне проведення національної політики в країні, зокрема на планомірну розбудову мережі національних культосвітніх закладів, які органи вищої влади використовували у своїх інтересах. Недоліки в управлінні країною, збій планів поступового розвитку пояснювалися владою продовженням класової боротьби, саботажем дрібних власників, «буржуазно-націоналістичним шкідництвом» тощо. Зокрема, критикуючи «націоналістичний ухил» М. Скрипника, партійні постанови та рішення верховної влади підштовхували місцеві партійні та радянські організації і виконавчі установи на місцях до «рішучих дій». Більш того, у 1933–1934 рр. розгорнулись масові репресії по відношенню до керівників установ та органів національної влади. Наприклад, на Поділлі у середині 1930-х рр. у 23 районах було ліквідовано 39 польських сільських рад, знято з роботи і виведено із складу національних рад як класово-ворожих елементів 25 голів, 8 заступників, 21 секретаря та більше 100 членів польських сільських рад. Почалися масові депортації та репресії по відношенню до нацменшин. Зокрема, було виселено 11634 польських та німецьких родин [39, с. 14]. Діяльність культосвітніх національних закладів ставала нестабільною і часто припинялася.

У першій половині 1930-х рр. освітні функції хат-читалень поступово стали переходити до існуючої мережі національних шкіл різних ступенів, інформаційні – до бібліотек, дозвіллеві – до клубів нацменшин. Втім, через те, що національні культурно-просвітницькі процеси у 1930-х рр. продовжували ще самохить розвиватися більш повільнішими темпами, ніж у попередній період, будівництво нових хат-читалень, клубів, бібліотек нацменшин продовжувалося. Проте, зміст і форми роботи почали суттєво змінюватися, а національні риси поступово згладжуватися. Наприклад, спеціальна комісія, що у квітні 1933 р. вивчала стан культурно-просвітницької роботи у національних селах Славутського району Вінницької області, встановила, що в районі, де діяло три польських колгоспи, два єврейських та два чеських, національні сельбуди та хати-читальні не вели роботи мовами нацменшин [44, с. 54–55]. У 1931 р. було навіть змінено назву журналу «Селянський будинок», що виходив у період 1924–1930 рр., на щомісячник «За масову комуністичну освіту» (з 1936 р. – «Колбуд», з 1937 р. – «Соціалістична культура»), де було змінено не тільки зміст, а й стиль, форма подачі матеріалу статей (часто акцент робився вже не на місцевих національних особливостях культосвітньої діяльності, а на загальнодержавних характеристиках і завданнях культурно-просвітницької роботи).

Одним з вирішальних кроків, що остаточно згорнув політику сприяння мовному й культурному розвитку національних меншин, стало прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про реорганізацію національних шкіл на Україні» (10 квітня 1938 р.) та РНК УРСР «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР» (29 червня 1938 р.). До того ж, відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 5 березня 1939 р. «Про ліквідацію та перетворення штучно створених національних районів і сільрад України» більшість національних районів було скасовано та перетворено на звичайні адміністративно-територіальні одиниці. Все це призвело до реорганізації або знищення всіх національних культурно-освітніх установ, зокрема, наприкінці 1930-х рр. на території радянської України було ліквідовано всі польські і німецькі культурно-освітні заклади (хати-читальні, клуби, бібліотеки тощо). У законодавчому порядку формально не ліквідовувалися тільки російські та єврейські національні райони. Проте, після Другої світової війни вони більше не відроджувалися. Із знищенням національних освітніх та культурних установ, більшість національних хат-читалень було перетворено в колгоспні клуби або бібліотеки. Проте, навіть в звичайних хатах-читальнях та сельбудах національні меншини (євреї, поляки) продовжували організовувати свої гуртки [31, с. 92]. Загалом, після закінчення Другої світової війни хати-читальні все частіше перетворювалися на колгоспні клуби, сільські бібліотеки, будинки й палаци культури і тільки в невеликих селах продовжували залишатися у незмінному виді (у деяких селах вони діяли навіть наприкінці 1960-х рр.).

Таким чином, завдяки багатонаціональному складу сільських населених пунктів України та діяльності значної мережі культурно-освітніх закладів нацменшин, зокрема хат-читалень, сельбудів, бібліотек, клубів, радянська влада мала чудову нагоду популяризувати ідеї комуністичного будівництва в середовищі поліетнічного населення країни. Проте, внаслідок згорання політики коренізації, загострення соціально-економічних, культурних та національних питань, влада повернулася до бюрократичних, авторитарних методів регулювання національно-культурними процесами, що можна прослідкувати на особливостях розвитку культурно-освітніх установ нацменшин, зокрема на культурно-просвітницькій діяльності хат-читалень та сельбудів, які за змістом роботи мали загальнодержавний та багатонаціональний характер. Хати-читальні та сельбуди нацменшин, окрім того, що сприяли ліквідації неписьменності, здійснювали політичну агітацію і пропаганду, допомагали процесу виробничо-технічного навчання, військовій підготовці, проведенню весняно-посівної компанії, вели антирелігійну та інтернаціональну пропаганду, сприяли також розвитку національної художньої самодіяльності та самоосвіти, організовували дозвілля та відпочинок для сільських мешканців різних національностей, організовували для них лекційну та гурткову роботу, випуск стінгазет, проведення диспутів, театральних вистав, інсценованих національними мовами судових засідань та здійснювали широку бібліотечну діяльність. Як зазначав Л. Коган, хоча бібліотеки хат-читалень, котрих було декілька тисяч, були дуже слабенькі, вони наочно показали прагнення селянства до знань і культури та привели до думки про організацію системи (мережі) пересувних бібліотек, як про найкращий засіб бібліотечного обслуговування селянства [26, с. 35]. Найбільш розгалуженою та розвиненою у 1920–1930-х рр. була мережа німецьких, єврейських та польських сельбудів та хат-читалень.

Хати-читальні та сельбуди національних меншин у 1920–1930-х рр. формувалися як своєрідні бібліотеки-клуби, що поєднували форми і методи роботи бібліотеки, клубу та навчально-освітньої установи. Такий «симбіоз» різних напрямів культурно-освітньої діяльності відбувався на фоні становлення нових радянських навчальних та культурно-просвітницьких закладів, в умовах недостатньо розвинутої матеріально-технічної бази. Брак коштів та відсутність мережі ефективно діючих публічних сільських бібліотек, клубів та початкових навчальних закладів зумовлювали появу нових синкретичних форм культурно-просвітницьких закладів та відповідної організації їхньої роботи. Складова бібліотечної роботи таких закладів мала значне і важливе місце в їх діяльності. Хати-читальні та сельбуди серед селян нацменшин приймали активну участь у пропаганді читання та книги, не зважаючи на те, що їх книгозбірні часто комплектувались хаотично, без урахування потреб села, без відповідного забезпечення фондів книгозбірень виданнями національними мовами. У хатах-читальнях та сельбудах активно розвивалися пересувні форми обслуговування. Пропаганда національної книги, культурно-просвітницька діяльність здійсню-

валися, переважно, мовами нацменшин. Проте, книжкові фонди бібліотек хат-читалень та сельбудів ще недостатньо відповідали читацьким потребам за мовною ознакою, кваліфікація завідувачів (працівників) зазначених закладів була дуже низькою. Втім, хати-читальні та сельбуди ефективно виконували основне соціальне завдання держави – поширювати «комуністичну ідеологію», основні ідеї та політичні завдання влади серед представників національних меншостей, підвищуючи їх культурно-освітній рівень, розширюючи світогляд та формуючи політичну свідомість. Така політика керування культосвітніми установами нацменшин на селі вважалася партійним та державним керівництвом як найбільш вдалий спосіб залучення селянського населення до процесу розбудови соціалістичного суспільства, тому спрямованість культурно-просвітницької діяльності етнічних меншин в зазначений період мала суто ідеологічну, пропагандистську забарвленість.

Отже, доведено, що основну культурно-просвітницьку роботу серед національних меншин в сільській місцевості у 1920-х – на початку 1930-х рр. проводили, переважно, хати-читальні та сельбуди, професійний рівень роботи яких був ще дуже низьким. Бракувало матеріальної підтримки держави, професійного рівня підготовки культосвітніх працівників, не вистачало відповідного обладнання, видань національними мовами та ін. Проте, саме в цей період спостерігається пік їхньої активності та темпів кількісного зростання, пошуків нових форм культурно-просвітницької діяльності. Хоча розвиток національної культури здійснювався у руслі «культурної революції», яка була пролетарсько-комуністичною за змістом і національною за формою, діяльність сельбудів і хат-читалень нацменшин у 1920-х–1930-х рр. була досить різноманітною. Зокрема, бесіди і читання займали одне з провідних і важливих форм роботи хат-читалень і сельбудів. Широкого вжитку в їх діяльності набув такий вид бесіди як вечір питань і відповідей. Важливе місце серед форм культурно-масової діяльності займала початкова довідкова робота з питань політичного, правового, господарського, побутового характеру, переважно, за готовими матеріалами з газет, журналів, довідників тощо [15, с. 42]. Велику відвідуваність зазначених закладів давали художньо-видовищні форми діяльності та різні види гурткової роботи. Гурткова робота розвивалася за такими основними напрямками: суспільно-політичний напрям (гуртки політграмоти, кооперативні, сількорівські, антирелігійні та ін.); виробничо-технічний (гуртки рукоділля, домашнього господарства, сільськогосподарські, ремісничі та ін.); загальноосвітній напрям (гуртки самоосвіти, заочного навчання, природно-наукові тощо); естетично-художній (драмгуртки, гуртки музичні, образотворчі, співочі, «жива газета» та ін.); військово-спортивний напрям (гуртки військових знань, стрільцькі, червоних сестер, фізкультури тощо). Отже, сельбуди та хати-читальні нацменшин, ставши частиною державної ідеологічної системи, здійснювали такі загальні соціальні функції, як виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, духовно-світоглядну (функцію розвитку і задоволення духо-

вних потреб особистості) та деякі спеціальні функції, наприклад агітаційно-пропагандистську функцію (пропаганда марксистсько-ленінської теорії, політики партії і радянської держави, наукового атеїзму, виробничо-технічних і сільськогосподарських знань і досягнень та ін.).

Діяльність хат-читалень та сельбудів нацменшин відзначалася новими методичними підходами до культурно-масової роботи (розвиток гуртків та пересувного бібліотечного обслуговування, культпоходи, вечори, масова лекційна пропаганда та ін.). Як і в звичайних хатах-читальнях та сельбудах, у центрі уваги зазначених культосвітніх закладів нацменшин були боротьба за здійснення завдань соціально-економічного розвитку, рух за оволодіння новою технікою, підвищення продуктивності праці, розвиток соцзмагання тощо. Хати-читальні та сельбуди нацменшин були невід'ємною частиною системи ідеологічних, культурно-освітніх установ, які вирішували завдання з виховання нової людини, поширення знань, залучення трудящих до досягнень вітчизняної та світової культури тощо. Проте, надмірна ідеологізація культосвітньої роботи та антирелігійна пропаганда ускладнювали поступовий розвиток культурно-просвітницької діяльності хат-читалень і сельбудів та й національної культури взагалі. У культосвітній діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин простежувалося основне протиріччя національної політики більшовицької влади – поряд з прагненням до розвитку культури та освіти нацменшин відбувалося ігнорування їх національних особливостей та культурно-національних потреб. Втім, загалом можна стверджувати, що до початку 1930-х рр. держава створювала більш сприятливі умови для розвитку національних культур та національних мов на території радянської України, а також для поширення мережі культосвітніх закладів, зокрема хат-читалень та сельбудів нацменшин, ніж у наступний період їх розвинення. Розбудова мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин, при певній підтримці держави, відкривала селянам нові можливості для саморозвитку та вдосконалення. Залучаючи селян різних національностей до знань, цінностей культури, формуючи колективістські принципи життя, нові психологічні установки, новий тип відносин між людьми, держава, тим самим, вирішувала завдання пробудження соціальної активності мас, залучення їх до творчої діяльності на благо суспільства. Культурно-просвітницька діяльність сельбудів та хат-читалень нацменшин сприяла формуванню у них політичної культури, згуртованості, єдності та відчуття колективізму. Становлення і розвиток мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин та їхня широка культурно-просвітницька робота, внесли помітний вклад у розвиток як загальної, так і національної культури населення. Вивчення досвіду практичної діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин може бути корисним для безпосереднього застосування певних його висновків у нинішньому реальному розвитку культурно-просвітницької роботи бібліотек та клубів, у вирішенні завдань відродження і піднесенні національної культури не тільки на селі, а й у містах, а також у відновленні національно-духовного єднання поліетнічного населення України.

Список використаної літератури:

1. [С. М.]. Відкрили куткову хату-читальню / [С. М.] // Селян. будинок. – 1928. – № 12. – С. 58–59.
2. Богомаз П. Політосвіт робота на Зинов'єнщині / П. Богомаз // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 36–40.
3. Бублій І. О. Засоби більшовицької пропаганди під час комунікації українського села (1919 р.) / І. О. Бублій // Молодий вчений. – 2018. – № 7 (59). – С. 19–23. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2W1ZuEF> (дата звернення: 05.01.2020).
4. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XX ст.): монографія / В. М. Васильчук. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
5. Ветухновський В. Контрольні числа політосвіти на 1930–1931 рр. / В. Ветухновський // Політосвітник : орган Ін-ту політосвіти. – 1930. – Трав. (№ 1(3)). – С. 19–25.
6. Волобуєв М. Про хати-читальні / М. Волобуєв // Селян. будинок. – 1925. – № 1. – С. 9–10.
7. Галуцинський М. Українські народні бібліотеки і праця над поширенням книжки / М. Галуцинський. – Львів : Просвіта, 1926. – 15 с.
8. Глинський А. Досягнення й хиби в роботі серед національних меншостей / А. Глинський. – Харків : Пролетар, 1931. – 79 с.
9. Григорчук П. С. Польське населення на Поділлі в 20-х роках XX століття / П. С. Григорчук // Матеріали 9-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 332.
10. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя / Ю. Грищенко. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2018. – 269 с.
11. Грищенко Ю. В. Болгарська етнічна меншина радянської України у 1920–1930-х рр.: соціально-економічне, суспільно-політичне та культурне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Ю. В. Грищенко. – Київ, 2016. – 264 с.
12. Гуцало Л. Національні меншини України в політиці коренізації 20–30 років XX століття / Л. Гуцало // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2006. – Вип. 29. – С. 110–124. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3bUIYNL> (дата звернення: 13.01.2020).
13. Давва В. В. Ідеологічні чинники розбудови української національної культури у 20-х рр. XX ст. / В. В. Давва // Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2012. – Вип. 4. – С. 41–47. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2xUKFvS> (дата звернення: 13.01.2020).
14. Денисов С. Г. Борьба партии за культурное преобразование деревни (1917–1937 гг.): ист. очерк / С. Г. Денисов. – М. : Мысль, 1981. – 197 с.
15. Довженко Д. Налагодьмо довідкову роботу / Д. Довженко // Селян. будинок. – 1928. – № 2. – С. 40–46.
16. Довженко Д. Як упорядкувати бібліотеку в хаті-читальні / Д. Довженко // Селян. будинок. – 1925. – № 3. – С. 26–31.
17. Доценко В. О. Єврейський національний культурно-релігійний громадський рух в Україні в 1920-ті роки / В. О. Доценко // Грані. – 2014. – № 12. – С. 119–125. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2KCI5Ns> (дата звернення: 27.01.2019).
18. Заречанка (Лянцкорунь): Хмельницька область [Електронний ресурс] // Мой штетл: Еврейские местечки Украины : спец. проект журн. – Електрон. дан. – Україна, 2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/3589IaT> (дата звернення: 22.12.2019). – Загл. з екрана.
19. Изба-читальня // Педагогическая энциклопедия : в 4 т. – М. : Сов. энцикл., 1965. – Т. 2 : Ж–М. – 912 стб.
20. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: к 10-й годовщине Октябрьской революции : по материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. – Харьков : Изд. ЦКНацмен при ВУЦИК, 1927. – 109 с.
21. Ігнатуша О. Національно-культурне життя Запорізького краю 20–30-х рр. XX ст. / О. Ігнатуша // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 6. – С. 335–345.
22. Історія бібліотеки села Стара Рафалівка [Електронний ресурс] // Стара Рафалівка. – Електрон. дані. – 2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/3eWq3DV> (дата звернення: 22.12.2019). – Загол. з екрана.
23. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Калакура. – Київ : Знання України, 2007. – 508 с.
24. Клочко А. П'ятиріччя сельбудів / А. Клочко // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 11–16.
25. Ковальчук В. Політика «коренізації» та зміни в становищі національних меншин у 1923–1933 роках [Електронний ресурс] / В. Ковальчук, Ю. Корзун // Національні меншини на Заславщині у 20–30-ті роки XX століття. – Електрон. дані. – Україна, 1999–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/myw7rlZ> (дата звернення: 22.12.2019). – Загол. з екрана.

26. Коган Л. Досягнення та перспективи бібліотечної справи на Україні / Л. Коган // Політосвіта : матеріали й статті з питань політосвітньої роботи. Зб. 6. – Харків : Рад. селянин, 1927. – С. 35–45.
27. Кокошко Ф. І. Діяльність культурно-освітніх організацій Півдня України в період культурного піднесення (1917 – кінець 1920-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ф. І. Кокошко ; Миколаїв. держ. пед. ун-т. – Миколаїв, 2000. – 208 с.
28. Константи́нівський М. Наші політосвітницькі кадри / М. Константи́нівський // Селян. будинок. – 1929. – № 2. – С. 8–13.
29. Кузьмінець Н. П. Більшовизація культурно-освітньої сфери у Подільському селі у 1920-х роках / Н. П. Кузьмінець // Укр. селянин. – 2018. – Вип. 20. – С. 59–63.
30. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л. І. Лойко. – Київ : Фоліант, 2005. – 634 с.
31. Лойко О. О. Культурно-освітня робота серед сільського населення Вінниччини в 1921–1928 роках / О. О. Лойко // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2001. – Вип. 3. – С. 90–94.
32. Мамонтов Б. Про що говорять цифри / Б. Мамонтов // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 42–52.
33. Мандрик Я. І. Політика радянської держави у сфері культури в українському селі (кінець 20-х–30-ті роки) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Я. І. Мандрик ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Львів, 2006. – 40 с.
34. Мандрик Я. І. Становище сільських культурно-освітніх закладів УРСР в період сталінізму (кін. 20-х–30-ті роки XX ст.) / Я. І. Мандрик // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – 2001. – Вип. 5. – С. 39–44.
35. Маркова В. А. Формування системи бібліотечного обслуговування національних меншостей в Україні (1920–1930 рр.) / В. А. Маркова // Культура України : зб. ст. – Харків, 1996. – С. 204–212.
36. Мартинчук І. І. Мережа та діяльність культурно-освітніх установ національних меншин Донеччини в 1920-ті роки / І. І. Мартинчук // Південна Україна. – 1998. – Т. 1. – С. 190–193.
37. Місечко О. Чехи на мовній карті України (остання третина XIX – перша третина XX ст.) / О. Місечко // Слово в культурі та культура в слові = Slovo v kultuře a kultura ve slově : [кол. монографія] / за ред. А. Архангельської. – Оломоуц, 2014. – С. 179–200.
38. Місінкевич Л. Л. Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. XX століття) / Л. Л. Місінкевич ; НАН України, Хмельниц. ін-т регіон. упр. та права. – Київ, 2001. – 254 с.
39. Місінкевич Л. Л. Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Л. Л. Місінкевич. – Київ, 2000. – 19 с.
40. Місінкевич Л. Національні сільські ради на Поділлі в 1920–1930-х рр. XX ст. / Л. Місінкевич // Краєзнавство. – 1999. – № 1. – С. 33–38.
41. Місінкевич Л. Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20–30-ті рр. XX ст. / Л. Місінкевич // Краєзнавство. – 2000. – № 1. – С. 209–216.
42. Мотанюк. Народжена в культпоході: (з досвіду переїзної хати-читальні) / Мотанюк // За масову комуністичну освіту. – 1931. – № 4/5. – С. 52–53.
43. Мотрич Р. Прокомуністичні масові добровільні товариства у середовищі національних меншин України у 1920-ті – на початку 1930-х рр. / Р. Мотрич // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6, Іст. науки. – 2014. – Вип. 12. – С. 66–75. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3bKJEou> (дата звернення: 13.12.2019).
44. Нестеренко В. Етнонаціональний розвиток Славутчини в 20–30-ті роки XX ст. / В. Нестеренко // Славута і Славутчина: минуле і сучасне. – Славута, 2003. – С. 47–56.
45. Нестеренко В. Польські школи на теренах південно-східної Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / В. Нестеренко // Укр. полоністика. – 2004. – Вип. 1. – С. 137–144.
46. Нечипоренко З. В. Регіональні особливості політики коренізації в Україні (на матеріалах Волині, Київщини і Поділля) / З. В. Нечипоренко, С. О. Шамара // Наук. зап. [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 9. – С. 137–149.
47. Об избх-читальнях : Постановление ЦК ВКП(б) от 11 ноября 1929 г. // Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. док. за 1917–1947 гг. – М., 1947. – Вип. 2. – С. 167–168.
48. Об избх-читальнях : Постановление СНК РСФСР от 07 февраля 1930 г. // Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. док. за 1917–1947 гг. – М., 1947. – Вип. 2. – С. 168–169.
49. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. / В. Павленко. – Київ, 1995. – 224 с.
50. Палагута Л. Київський селянський будинок / Л. Палагута // Селян. будинок. – 1929. – № 15–16. – С. 47–52.

51. Панчук М. І. Передмова / М. І. Панчук, Б. В. Чирко // Національні меншини в Україні, 1920–1930-ті роки : іст.-картогр. атлас / упоряд.: М. І. Панчук, О. П. Ковальчук, Б. В. Чирко. – Київ : Четверта хвиля, 1995. – С. 3–9
52. Педагогическая энциклопедия : [в 3 т.]. – М., 1927. – Т. 1. – С. 1115–1116.
53. Пилипенко Ю. Робота сельбудів та хат-читалень улітку / Ю. Пилипенко // Селян. будинок. – 1928. – № 4–5. – С. 24–36.
54. Свистович С. М. Громадські об'єднання у здійсненні більшовицьких культурних перетворень в Україні в 20-х – початку 30-х років XX століття / С. М. Свистович // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 90. – С. 50–56.
55. Сельбуд [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. дані. – Україна. – Ост. ред.: 26 лют. 2020 р. – Режим доступу: <https://cutt.ly/dyeqUvZ> (дата звернення: 22.03.2020). – Загол. з екрана.
56. Скрипник М. О. Перебудовними шляхами (проблеми культурного будівництва національностей України) : доповідь на I Всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей 20 травня 1931 р. / М. О. Скрипник // Укр. іст. журн. – 1989. – № 12. – С. 129–135.
57. Слесаренко О. О. Створення та діяльність Центральної комісії національних меншин в Україні (1924–1934 роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. О. Слесаренко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2017. – 235 с.
58. Старобільська Центральна районна бібліотека [Електронний ресурс] // Мережа бібліотек міста / Старобіл. дит.-юн. б-ка. – Електрон. дані. – Старобільськ, 2019. – Режим доступу: <https://cutt.ly/RyewkOu> (дата звернення: 22.11.2019). – Загол. з екрана.
59. Статистика изб-читален, народных домов, домов крестьянина // Педагогическая энциклопедия : [в 3 т.] / под ред. А. Г. Калашникова. – М. : Работник просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 373–378.
60. Третьякова О. Національно-культурний розвиток польського населення південної України в 20-х рр. XX ст. / О. Третьякова // Геноцид України в XX столітті. – Електрон. дані. – Львів, 2014. – Режим доступу: <https://cutt.ly/VyewKAc> (дата звернення: 22.11.2019). – Загол. з екрана.
61. Турков В. В. Культурно-освітня політика радянської держави щодо болгарської національної меншини України у 20–30-х рр. XX ст. / В. В. Турков // Дринов. зб. – Харків, 2011. – Т. 4. – С. 465–472.
62. Хата-читальня [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. дані. – Україна. – Ост. ред.: 7 січ. 2017 р. – Режим доступу: <https://cutt.ly/8yeeoT6> (дата звернення: 31.02.2020). – Загол. з екрана.
63. Хати-читальні // Великий Жовтень і громадянська війна на Україні : енциклопед. довід. – Київ : УРЕ, 1987. – 632 с.
64. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166 (Народний комісаріат освіти УСРР). – Оп. 4. – Спр. 717 : Інформаційні і статистичні відомості про стан народної освіти серед болгарського, грецького, чеського, молдавського населення УСРР за 1925–1926 рр. – 29 арк.
65. Шагордин М. Київський селянський будинок / М. Шагордин // Селян. будинок. – 1927. – № 2. – С. 63–65.
66. Шутак Л. Б. Мовний фактор у процесі розбудови української держави / Л. Б. Шутак, І. О. Собко // Зб. наук. пр. НДІУ. – Київ, 2009. – Т. 23. – С. 208–215.
67. Якубова Л. Д. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940 / Л. Д. Якубова // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ, 2010. – Т. 7 : Мі–О. – С. 279–307. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2Y9L2Nz> (дата звернення: 31.11.2019).
68. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і демократизація / Л. Д. Якубова // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 22–36.

References

- [1]. [S. M.]. Vidkryly kutkovu khatu-chytnalniu [Opened a corner reading room]. *Selianskyi budynok [Peasant House]*. 1928, no 12, pp. 58–59.
- [2]. Bohomaz P. Politosvit robota na Zynovienshchyni [Politosvit work in the Zinovieshchina]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitosvity [Politosvit: Journal of the Odessa Political Education]*. 1925, no 2–3, pp. 36–40.
- [3]. Bublil I. O. Zasoby bilshovytskoi propahandy pid chas komunikatsii ukrainskoho sela (1919 r.) [Means of Bolshevik propaganda during the communication of the Ukrainian village (1919)]. *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*. 2018, no 7(59), pp. 19–23. Available at: <https://bit.ly/2W1ZuEF>
- [4]. Vasylichuk V. M. Nimtsi v Ukraini. Istoriia i suchasnist (druha polovyna XVIII – pochatok XX st.) [Germans in Ukraine. History and modernity (second half of XVIII - beginning of XX century)]. Kiev, 2004. 341 p.

- [5]. Vetukhnovskyi V. Kontrolni chysla politosvity na 1930-31 r. [Control numbers of political education in 1930-31]. *Politosvitnyk: Orhan Instytutu politosvity* [Political educator: Body of the Institute of political education]. 1930. May, no 1(3). pp. 19–25.
- [6]. Volobuiev M. Pro khaty-chyitalni [On the reading rooms]. *Selianskyi budynok* [Peasant House]. 1925, no 1, pp. 9–10.
- [7]. Halushchynskyi M. *Ukrainski narodni biblioteki i pratsia nad poshyrenniam knyzhky* [Ukrainian National Libraries and the Work on the Book Distribution]. Lviv, 1926. 15 p.
- [8]. Hlynskyi A. *Dosiahnennia y khyby v roboti sered natsionalnykh menshostei* [Achievements and shortcomings in the work of national minorities]. Kharkiv, 1931. 79 p.
- [9]. Hryhorchuk P. S. *Polske naselennia na Podilli v 20-kh rokakh XX stolittia* [The Polish Population in the Podillya in the 1920s]. *Materialy IKh Podilskoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii* [Proceedings of the 9th Podilsky Historical and Local History Conference]. Kamianets-Podilskyi, 1995. P. 332
- [10]. Hryshchenko Yu. *Bolhary v Ukraini 1920-kh – 1930-kh rr.: mizh natsionalnymi proektamy vladny y realiiamy zhyttia* [Bulgarians in Ukraine in the 1920s - 1930s: between national power projects and the realities of life]. Kiev, 2018, 269 p.
- [11]. Hryshchenko Yu. V. *Bolharska etnichna menshyna radianskoi Ukrainy u 1920 – 1930-kh rr.: sotsialno-ekonomichne, suspilno-politychne ta kulturne zhyttia* [The Bulgarian Ethnic Minority of Soviet Ukraine in the 1920s - 1930s: Socio-Economic, Socio-Political and Cultural Life]. Kiev, 2016, 264 p.
- [12]. Hutsalo L. *Natsionalni menshyny Ukrainy v politytsi korenizatsii 20 – 30 rokiv XX stolittia* [National Minorities of Ukraine in the Rootization Policy of the 20 - 30 years of the XX century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* [Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies. IF Kuras, NAS of Ukraine]. 2006, vol. 29, pp. 110–124. Available at: <https://bit.ly/3bUIYNL>
- [13]. Davva V. V. *Ideolohichni chynnyky rozbudovy ukrainskoi natsionalnoi kultury u 20-kh rr. XX st.* [Ideological Factors for the Development of Ukrainian National Culture in the 1920's.]. *Visnyk Mariupolskoho derzh. un-tu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia* [Bulletin of the State of Mariupol .. Univ. Ser. : Philosophy, cultural studies, sociology]. 2012, vol. 4, pp. 41–47. Available at: <https://bit.ly/2xUKFvS>
- [14]. Denisov S. G. *Borba partii za kulturnoe preobrazovanie derevni (1917–1937 gg.): Istor. ocherk* [The party's struggle for the cultural transformation of the village (1917–1937): Historical overview]. Moskva, 1981. 197 p.
- [15]. Dovzhenko D. *Nalahodmo dovidkovu robotu* [Let us establish reference work]. *Selianskyi budynok* [Peasant house]. 1928, no 2, pp. 40–46.
- [16]. Dovzhenko D. *Yak uporiadkuvaty biblioteku v khati-chyitalni* [How to arrange a library in a reading-room]. *Selianskyi budynok* [Peasant house]. 1925, no 3, pp. 26–31.
- [17]. Dotsenko V. O. *Yevreyskiy natsionalnyi kulturno-relihiinyi hromadskyi rukh v Ukraini v 1920-ti roky* [Jewish National Cultural-Religious Social Movement in Ukraine in the 1920s]. *Hrani* [Grani]. 2014, no 12, pp. 119–125. Available at: <https://bit.ly/2KCI5Ns>
- [18]. Zarechanka (Lyantskorun): Hmel'nitskaya oblast [Zarechanka (Lyantskorun): Khmel'nitsky region]. *Moy shtetl: Evreyskie mestechki Ukrainyi: Spetsialnyi projekt zhurnala* [My shtetl: Jewish towns of Ukraine: Special project of the magazine]. Available at: <https://bit.ly/3589laT>
- [19]. *Izba-chitalna* [The hut-reading room]. *Pedagogicheskaya entsiklopediya. V 4-h tt. T. 2: Zh-M* [Pedagogical Encyclopedia. In 4 vols. T. 2: F – M.]. Moskva, 1965. 912 stb.
- [20]. *Itogi raboty sredi natsionalnykh menshinstv na Ukraine: K 10-y godovschine Oktyabrskoy revoliutsii: Po materialam Tsentralnoy komissii natsionalnykh menshinstv pri VUTsIK* [The results of work among national minorities in Ukraine: On the 10th anniversary of the October Revolution: Based on materials from the Central Commission of National Minorities at the All-Russian Central Executive Committee]. Harkov, 1927. 109 p.
- [21]. Ihnatusha O. *Natsionalno-kulturne zhyttia Zaporizkoho kraiu 20-30-kh rr. XX st.* [National-cultural life of the Zaporizhzhya region of the 20-30s pp. XX century]. *Naddnyprianska Ukraina: istorichni protsesy, podii, postati* [Naddnyprians'ka Ukraine: historical processes, events, figures]. Dnipropetrovsk, 2008. Vol. 6, pp. 335–345.
- [22]. *Istoriia biblioteki sela Stara Rafalivka* [History of the village of Stara Rafalivka]. *Stara Rafalivka* [Stara Rafalivka]. Available at: <https://bit.ly/3eWq3DV>
- [23]. Kalakura O. *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti* [Poles in ethnopolitical processes on the lands of Ukraine in the XX century]. Kiev, 2007. 508 p.
- [24]. Klochko A. *Piatyrichchia selbudiv* [The five years of the selbuds]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubopolitosvity* [Political Education: Journal of the Odessa guberniversity]. 1925, no 2-3, pp. 11–16
- [25]. Kovalchuk V., Korzun Yu. *Polityka «korenizatsii» ta zminy v stanovyskhi natsionalnykh menshyn u 1923 – 1933 rokakh* [The policy of «indigenization» and changes in the status of national minorities in 1923–

- 1933]. *Natsionalni menshyny na Zaslavshchyni u 20 – 30-ti roky roky XX stolittia* [National minorities in Zaslavshchina in the 20-30s of the XX century]. Available at: <https://cutt.ly/myw7r1Z>
- [26]. Kohan L. Dosiahnennia ta perspektyvy bibliotечної spravy na Ukraini [Achievements and Prospects of Library Affairs in Ukraine]. *Politosvita: Materialy y statii z pytan politosvitnoi roboty. Zbirnyk shostyi* [Political Education: Materials and Articles on Political Education. Collection sixth]. Kharkiv, 1927, pp. 35–45.
- [27]. Kokoshko F. I. *Dialnist kulturno-osvitnikh orhanizatsii Pivdnia Ukrainy v period kulturnoho pidnesennia (1917 – kinets 1920-kh rr. XX st.)* [The activity of cultural and educational organizations of the South of Ukraine in the period of cultural uplift (1917 – the end of 1920-ies of XX century)]. Mykolaiv, 2000. 208 p.
- [28]. Konstantynivskyi M. Nashi politosvitnytski kadry [Our Political and Educational Personnel]. *Selianskyi budynok* [Peasant house]. 1929, no 2, pp. 8–13.
- [29]. Kuzminets N. P. Bilshovyzatsiia kulturno-osvitnoi sfery u Podilskom seli u 1920-kh rokakh [Bolshevization of the cultural and educational sphere in the Podilsky village in the 1920s]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant]. 2018, issue 20, pp. 59–63.
- [30]. Loiko L. I. *Hromadski orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist, dialnist* [Public organizations of ethnic minorities of Ukraine: nature, legitimacy, activity]. Kiev, 2005. 634 p.
- [31]. Loiko O. O. Kulturno-osvitnia robota sered silskoho naselennia Vinnychchyny v 1921–1928 rokakh [Cultural and educational work among the rural population of Vinnitsa region in 1921–1928]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Series historia: Zb. nauk. prats* [Scientific notes of Vinnitsa state pedagogical university named after Mikhail Kotsyubynsky. Issue III. Series History: Coll. of sciences. wash]. Vinnytsia, 2001. Issue 3, pp. 90–94.
- [32]. Mamontiv B. Pro shcho hovoriat tsyfry [What the numbers say]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitosvity* [Political Education: Journal of the Odessa guber-political education]. 1925, no 2-3, pp. 42–52.
- [33]. Mandryk Ya. I. *Polityka radianskoi derzhavy u sferi kultury v ukrainskomu seli (kinets 20-kh – 30-ti roky)* [The policy of the Soviet state in the sphere of culture in the Ukrainian village (late 20's - 30's)]. Lviv, 2006. 40 p.
- [34]. Mandryk Ya. I. Stanovyshche silskykh kulturno-osvitnikh zakladiv URSR v period stalinizmu (kin. 20-kh – 30-ti roky XX st.) [The situation of rural cultural and educational institutions of the USSR in the period of Stalinism (late 20's - 30's of the twentieth century)] *Visn. Khark. derzh. akad. Kultury* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]. Kharkiv, 2001. Issue 5, pp. 39–44.
- [35]. Markova V. A. Formuvannia systemy bibliotечноho obsluhovuvannia natsionalnykh menshosti v Ukraini (1920–1930 rr.) [Formation of the system of library service for national minorities in Ukraine (1920–1930)]. *Kultura Ukrainy: Zb. st.* [Culture of Ukraine collection of articles]. Kharkiv, 1996. pp. 204–212.
- [36]. Martynchuk I. I. Merezha ta dialnist kulturno-osvitnikh ustanov natsionalnykh menshyn Donechchyny v 1920-ti roky [Network and activities of cultural and educational institutions of national minorities of Donetsk region in the 1920s]. *Pivdenna Ukraina* [Southern Ukraine]. 1998, vol. 1, pp. 190–193.
- [37]. Misechko O. Chekhy na movnii karti Ukrainy (ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.) [Czechs on the language map of Ukraine (last third of XIX – first third of XX century)]. *Slovo v kulturi ta kultura v slovi. Slovo v kul'ture a kultura ve slově* [Word in culture and culture in word. Letter v kul'ture a kultura ve slově]. Olomouc, 2014. pp. 179–200.
- [38]. Misinkevych L. L. *Yevreiska i polska natsionalni menshyny Podillia (20–30-ti rr. XX stolittia)* [Jewish and Polish national minorities in Podillya (20-30s. of XX century)]. Kiev, 2001. 254 p.
- [39]. Misinkevych L. L. *Natsionalni menshyny Podillia v 20–30-kh rr. XX st.* [National minorities of Podillya in the 20-30's. XX century]. Kyiv, 2000. 19 p.
- [40]. Misinkevych L. Natsionalni silski rady na Podilli v 1920–1930-kh rr. XX st. [National village councils in the Podillya in 1920–1930-ies. XX century]. *Kraieznavstvo* [Local history]. 1999, no 1, pp. 33–38.
- [41]. Misinkevych L. Natsionalno-kulturne budivnytstvo na Podilli v 20–30-ti pp. XX st. [National-cultural construction in the Podillya in the 20-30's. XX century]. *Kraieznavstvo* [Local history]. 2000, no 1, pp. 209–216.
- [42]. Motaniuk. Narodzhena v kulture: (z dosvidu pereiznoi khaty-chytalni) [Born in a cult hike: (from the experience of a moving reading room)]. *Za masovu komunistychnu osvitu* [For Communist education]. 1931, no 4/5, pp. 52–53.
- [43]. Motrych R. Prokomunistychni masovi dobrovilni tovarystva u seredovyskhi natsionalnykh menshyn Ukrainy u 1920-ti – na pochatku 1930-kh rr. [Procommunist mass voluntary societies in the environment of national minorities of Ukraine in the 1920s - early 1930s]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Series 6: Istorychni nauky* [Scientific Journal of NPU M. P. Dragomanov. Series 6: Historical sciences]. 2014, issue 12, pp. 66–75. Available at: <https://bit.ly/3bKJEou>
- [44]. Nesterenko V. Etnonatsionalnyi rozvytok Slavutchyny v 20–30-ti roky XX st. [Ethno-national development of Slavutychina in 20-30th years of XX century]. *Slavuta i Slavutchyna: mynule i suchasne* [Slavuta and Slavutychina: past and present]. Slavuta, 2003. pp. 47–56.

- [45]. Nesterenko V. Polski shkoly na terenakh pivdenno-skhidnoi Volyni u mizhvoiennyi period (1921–1939 rr.) [Polish schools in the territory of southeastern Volyn in the interwar period (1921–1939)]. *Ukrainska polonistyka [Ukrainian Polonistics]*. Zhytomyr, 2004. Issue 1, pp. 137–144.
- [46]. Nechyporenko Z. V., Shamara S. O. Rehionalni osoblyvosti polityky korenizatsii v Ukraini (na materialakh Volyni, Kyivshchyny i Podillia) [Regional peculiarities of the policy of indigenization in Ukraine (on materials of Volyn, Kyiv and Podillia)]. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Series: Istoriia [Scientific notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky]. Series: History]*. 2005. Issue 9. Vinnytsia, 2005. pp. 137–149.
- [47]. Ob izbah-chitaln yah: Postanovlenie TsK VKP(b) ot 11 noyabrya 1929 g. [On huts-reading rooms: Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks of November 11, 1929]. *Direktyvi VKP(b) i postanovleniya Sov. pravitelstva o narodnom obrazovanii: Sb. dok. za 1917–1947 gg. [Directives of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and decrees of the Sov. government education: Collection of documents for 1917–1947]*. Issue 2. Moskva, 1947. pp. 167–168.
- [48]. Ob izbah-chitalnyah: Postanovlenie SNK RSFSR ot 07 fevralya 1930 g. [On huts-reading rooms: Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR of February 7, 1930]. *Direktyvi VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitelstva o narodnom obrazovanii: Sb. dok. za 1917–1947 gg. [Directives of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and decrees of the Sov. government education: Collection of documents for 1917–1947]*. Issue 2. Moskva, 1947. pp. 168–169.
- [49]. Pavlenko V. *Ukrainsko-bolharski vziayemy 1918–1939 rr. [The Ukrainian-Bulgarian Relations 1918–1939]*. Kiev, 1995. 224 p.
- [50]. Palahuta L. Kyivskiy selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1929, no 15–16, pp. 47–52.
- [51]. Panchuk M. I., Chyrko B. V. Peredmovia [Preface]. *Natsionalni menshyny v Ukraini, 1920–1930-ti roky: Ist.-kartohr. atlas [National Minorities in Ukraine, 1920–1930s: East Cartography. atlas]*. Kiev, 1995. pp. 3–9.
- [52]. *Pedagogicheskaya entsiklopediya [V 3 t.]. T. 1 [Pedagogical Encyclopedia [In 3 vols.]. Vol. 1.]*. Moscow, 1927. pp. 1115–1116.
- [53]. Pylypenko Yu. Robota selbudiv ta khat-chytalen ulitku [The Work of selbuds and house-readings in the summer]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1928, no 4–5, pp. 24–36.
- [54]. Svystovych S. M. Hromadski obiednannia u zdiisnenni bilshovytskykh kulturnykh peretvoren v Ukraini v 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX stolittia [Public Associations in the implementation of bolshevik cultural transformations in Ukraine in the 1920s and early 1930s]. *Kultura narodov Prychernomorja [Culture of the Black Sea peoples]*. 2007, no 90, pp. 50–56.
- [55]. Selbud [Selbud]. *Vikipediia [Wikipedia]*. Available at: <https://cutt.ly/dyeqUvZ>
- [56]. Skrypnyk M. O. Perebudovnymy shliakhamy: (Problemy kulturnoho budivnytstva natsionalnostei Ukrainy). Dopovid na I Vseukrainskii konferentsii kulturno-osvitnikh robitnykiv natmenshostei 20 travnia 1931 r. [Perestroika ways: (Problems of cultural construction of Ukrainian nationalities). Report at the first All-Ukrainian conference of cultural and educational workers of national minorities, May 20, 1931]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 1989, no 12, pp. 129–135.
- [57]. Slesarenko O. O. Stvorennia ta diialnist Tsentralnoi komisii natsionalnykh menshyn v Ukraini (1924–1934 roky) [Creation and activity of the Central commission of national minorities in Ukraine (1924–1934)]. Kiev, 2017. 235 p.
- [58]. Starobilska Tsentralna raionna biblioteka [Starobilska Central district library]. *Merezha bibliotek mista [City library network]*. Available at: <https://cutt.ly/RyewkOu>
- [59]. Statistika izb-chitalen, narodnykh domov, domov krestyanina [Statistics of the hut-reading room, people's houses, peasant houses]. *Pedagogicheskaya entsiklopediya [V 3-h tt.]. T. 3 [Pedagogical encyclopedia [In 3 vols.]. Vol. 3]*. Moscow, 1929. pp. 373–378.
- [60]. Tretiakova O. Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoho naselennia pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National-cultural development of the Polish population of southern Ukraine in the 20's]. *Henotsyd Ukrainy v XX stolitti [Genocide of Ukraine in the twentieth century]*. Lviv, 2014. Available at: <https://cutt.ly/VyewKAc>
- [61]. Turkov V. V. Kulturno-osvitnia polityka radiatskoi derzhavy shchodo bolharskoi natsionalnoi menshyny Ukrainy u 20–30-kh rr. XX st. [The cultural and educational policy of the Soviet state regarding the Bulgarian national minority of Ukraine in the 20–30's of the twentieth century]. *Drynovskiy zbirnyk [The Drinov collection]*. Kharkiv, 2011. Vol. 4, pp. 465–472.
- [62]. Khata-chytalnia [Reading room]. *Vikipediia [Wikipedia]*. Available at: <https://cutt.ly/8yeeoT6>
- [63]. Khaty-chytalni [Reading rooms]. *Velykyi Zhovten i hromadianska viina na Ukraini: Entsyklopedychnyi dovidnyk [The Great October and the Civil War in Ukraine: An Encyclopedic handbook]*. Kiev, 1987. 632 p.
- [64]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladny ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F.166. Narodnyi komisariat osvity USRR. Op. 4 Spr. 717. Informatsiini i statystychni vidomosti pro stan narodnoi osvity sered bolharskoho, hretskoho, cheskooho, moldavskoho naselennia USRR za 1925–1926 rik [Central

- State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CDAVO of Ukraine). F.166. People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Op. 4 Ref. 717. Information and statistical information on the state of public education among the Bulgarian, Greek, Czech, Moldavian population of the USSR for 1925-1926]. 29 p.
- [65]. Shahordyn M. Kyivskyi selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1927, no 2, pp. 63–65
- [66]. Shutak L. B., Sobko I. O. Movnyi faktor u protsesi rozbudovy ukrainskoi derzhavy [The linguistic factor in the process of development of the Ukrainian state]. *Zbirnyk naukovykh prats NDIU [Collection of scientific works of NDIU]*. Kiev, 2009. Vol. XXIII, pp. 208–215
- [67]. Iakubova L. D. Natsionalne administratyvno-terytorialne budivnytstvo v USRR/URSР 1924–1940 [National administrative-territorial construction in the USSR / USSR 1924–1940]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Mi–O [Encyclopedia of the History of Ukraine: Mi – O]*. Kiev, 2010, Vol. 7, pp. 279–307. Available at: <https://bit.ly/2Y9L2Nz>
- [68]. Iakubova L. D. Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20–30-ti roky): korenizatsiia i demokratyzatsiia [National-cultural life of ethnic minorities of Ukraine (20–30s): Rootization and democratization]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 1998, no 6, pp. 22–36.

Надійшла 02.12.2020 р.

Соколов В. Ю.,

кандидат исторических наук, главный библиотекарь
Национальной парламентской библиотеки Украины
ул. М. Грушевского, 1, г. Киев, 01008, Украина
тел.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗБ-ЧИТАЛЕН И «КРЕСТЬЯНСКИХ ДОМОВ» НАЦМЕНЬШИНСТВ В УКРАИНЕ В 1920–1930-Х ГГ.

Исследована специфика становления и развития изб-читален и «крестьянских домов» нацменьшинств в Украине в 1920–1930-х гг., основные факторы, условия и этапы их формирования. Охарактеризованы главные направления и особенности культурно-просветительской и библиотечной деятельности изб-читален и «крестьянских домов» как центров культурно-образовательной жизни в сельских национальных районах на территории Украины в первые два десятилетия советской власти. Проанализирована динамика их становления и своеобразие функционирования в условиях усиления идеологизации и централизации советской власти. Освещены место и значение культурно-просветительской деятельности изб-читален и «крестьянских домов» нацменьшинств в распространении просвещения, чтения, духовной культуры, а также в обеспечении библиотечной книгой сельского населения национальных районов и этнических поселений на территории Украины в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: избы-читальни, «крестьянские дома», культура нацменьшинств, история библиотечного дела, история клубного дела, библиотечная деятельность, клубная деятельность, развитие национальной культуры, Украина.

Sokolov V. Yu.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

Chief Librarian National Parliamentary Library of Ukraine

1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine

tel.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ACTIVITIES OF READING HOUSES AND «PEASANT HOUSES» IN UKRAINE IN THE 1920S–1930S.

Summary

Issues of the history of formation and development of activities of cultural and educational institutions of the national minorities, in particular, houses and reading rooms, in Ukraine during the 1920s–1930s have not yet received thorough scientific coverage and comprehensive analysis, and their objective study remains relevant and in need of further rethinking.

The purpose of the proposed article, «Establishment and development of activities of reading houses and «peasant houses» in Ukraine in the 1920s–1930s.» is to analyze and summarize information about the features of the creation, distribution, and operation of national minority readerships and «peasant houses» in Ukraine during the 1920–1930's, coverage of the main stages, dynamics and specifics of their development, as well as the main directions of cultural and educational activities in the conditions of increasing ideologization and centralization of Soviet power.

The methodology of the study is to apply both general scientific research methods and historical methods. In particular, the systematic method was used to study the functioning of a network of home reading rooms and «peasant houses» at different levels and to establish links between institutions of a certain degree of hierarchy. The comparative method was used to analyze the statistics on the dynamics of the development of home reading rooms and «peasant houses» in different periods of their development. With the help of factor analysis, it was possible to trace the peculiarities of the formation of national cultural institutions, to concentrate the initial information on the conditions of formation and functioning of the national minority reading rooms and «peasant houses» in Ukraine during the 1920s – 1930s, to determine the purpose of their activity, characteristic features of development and to present analyzed information in the form of an array of concentrated data and tables. Through the use of the synchronous analysis method, it was possible to analyze the peculiarities of the activity and functioning of the home reading rooms and «peasant houses» and the peculiarities of forming their network. The comparative-historical method of research has allowed to study the phenomena and events concerning the development of hut-reading rooms and «peasant houses», along with other phenomena of social and cultural life of society, in particular in relation to the activities of libraries and clubs. The use of the diachronous analysis method made it possible to compare the achievements of the cultural-educational and educational activities of the house-reading rooms and «peasant houses» during the study period in chronological order.

Keywords: reading rooms, «peasant houses», national minorities' culture, history of library business, history of club business, library activity, club activity, development of national culture, Ukraine.